

Міністерство внутрішніх справ України

**Одеський державний університет
внутрішніх справ**

**Кафедра мовної підготовки
факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності**

**ГРАМАТИЧНИЙ
ПРАКТИКУМ
З ЛАТИНСЬКОЇ
МОВИ**

для студентів спеціальності 081 Право

Одеса 2019

Граматичний практикум з латинської мови для студентів спеціальності 081 Право / Укл. Ситько О.М., Шаповаленко Н.М. – Одеса: ОДУВС, 2019. – 100 с.

*Рекомендовано до друку навчально-методичною радою ОДУВС
Протокол № від .*

Укладачі: *Ситько О.М.*, професор кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ, канд. філол. наук, доцент
Шаповаленко Н.М., доцент кафедри мовної підготовки Одеського державного університету внутрішніх справ, канд. філол. наук, доцент

Рецензенти: *Джиджора Є.В.*, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики ОНУ ім. І.І. Мечникова
Ісаєнко М.М., кандидат педагогічних наук, учений секретар секретаріату Вченої ради ОДУВС

Вступ

Курс латинської мови має за мету підготувати майбутніх юристів до сприйняття спеціальних юридичних дисциплін, читання юридичних джерел і розуміння міжнародної наукової і правової термінології. Опанувавши основи латинської граматики, навичками перекладу, необхідним лексичним мінімумом, студент матиме можливість читати зі словником юридичні тексти, правові документи й акти. Це допоможе йому під час вивчення спеціальних дисциплін, зокрема основ римського права, судової медицини. Мета курсу – підготовка майбутніх юристів на основі знання латинської мови до сприйняття спеціальних юридичних курсів, читанню юридичних джерел і розумінню міжнародної наукової і правової термінології. Цією метою обумовлений добір навчального матеріалу.

Студенти повинні знати:

- основні правила латинської фонетики, необхідні для правильного вимови і постановки наголосу під час читання;
- теоретичний матеріал з латинської граматики і синтаксису;
- необхідний лексичний мінімум з юридичної термінології напам'ять (**Ad memoriam**).

Студенти повинні вміти:

- читати і перекладати тексти юридичної тематики;
- виконувати граматичні вправи;
- застосовувати в практичній діяльності лексичний мінімум з юридичної термінології латинського походження.

Lectio I. Фонетика. Правила читання. Наголос.

Прочитайте, поясніть постановку наголосу.

1. Ager, avis, barba, navis, vita, forum, nemo, sanus, possum, unus, sanctus, clamo, cibus, certe, credo, corpus, civis, codex, calvus, levis, locus, cyclus risus, casa, culpa donec, novus, aedes, aequus, quaero, quoque, quisque, aqua, quasi, lingua sanguis, princeps, fama, domus, umbra, laetus, moenia, coelum, foedus, Caesar, caecus, aequus, poena, praetor, aēr, laudo, causa, homo, hortus, hie, ira, iustus, pinus, iudex, aio, ianua, ius, adiuvo, subiectus, Syria, lyra, Gracchus, schola, pulcher, Rhenus, Phaedrus, charta, Pyrrhus, thesis, Rhodos.

2. Europa, cessio, civitas, christianitas, theatrum, philosophus, Philippus, iustitia, militia, vitium, portio, silentium, maximus, civilis, successio, habere, gerere, thesaurus, Quirites, delictum, curriculum, constituo, tyrannus, accuso, reliquus, scribundis, debitum, tutela, venditio, contractus, coemptio, auctio, exilium, honorarium, generalis, impunitus, aequitas, periculosus, vinculum, usura, emphyteusis, regula, exceptio, syngraphus, hypotheca, pupillus.

3. Res publica, status quo, nota bene, pacta conventa, ius gentium, ius Romanum, iniectio manus, ius civile, ius possidendi, iustae nuptiae, mores maiorum, non liquet, species facti, vis maior, comitas gentium, bona fide, casus belli, actio legis, lapsus calami, lapsus linguae, culpa lata, causa privata, dolus malus.

4. Gaius Iulius Caesar, Marcus Tullius Cicero, Appius Claudius, Quintus Mucius Scaevola, Iulius Paulus, Marcus Antistius Labeo, Aemilius Papinianus, Lucius Neratius Priscus, Herennius Modestinus, Domitius Ulpianus.

5. Leges duodecim tabularum. Corpus iuris civilis. Institutiones Iustiniani. Codex Hermogenianus. Quaestiones. De stipulationibus. Epistulae. De iure pontificio.

Lectio II. Іменник. Перша відміна. Praesens indicativi дієслова sum, fui, esse

I. 1. Визначте відміну і основу іменників за словниковою формою: dolus, i m намір; magistratus, us m магістрат; via, ae f дорога; spes, ei f надія; finis, is f кінець; delictum, i n злочин; lapsus, us m помилка; species, ei f вид; censor, oris m цензор; collega, ae m колега; dominium, i n власність; actio, onis f позов; actus, us m рух; corpus, oris n тіло.

2. Провідмінійте словосполучення:

causa privata (приватна справа), victoria nostra (наша перемога), terra magna (велика земля), persona grata (бажана особа), toga candida (біла toga), historia clara (славна історія).

3. Прочитайте речення, випишіть словникові форми й визначте граматичну форму (відміну, число, відмінок) іменників, перекладіть речення.

II. 1. Scientia potentia est. 2. Aurōra musis amīca. 3. Ira saepe causa iniuriae est. 4. Vita rustica parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. 5. Collēgae sumus. 6. Schola est via scientiārum. 7. Roma est in Italiā. 8. Athēnae sunt in Graeciā. 9. Amica Tulliae sum. 10. Causa magnae gloriae Romae antiquae est audacia incolarum. 11. Non solum in terra, sed etiam in aqua sunt bestiae. 12. Amīcae sunt. 13. Sine amicitia vita est nulla. 14. Incōlae insūlae sunt nautae. 15. Minerva est dea pugnārum.

De terris Europae

In Europa multae terrae sunt: Italia, Graecia, Germania, Britannia, Gallia, Polonia, Bohemia, Slovenia, Scotia, Hungaria alias Pannonia, Hispania, Belgia, Helvetia, Romania et multae aliae. Natūra terrārum Eurōpae varia est. Patria nostra in Europa sita est. Nomen patriae nostrae est Ucraina vel Roxolania. Patria nostra est terra magna et pulchra. Nota est audacia incolārum Ucrāinae. Incolae Ucrāinae agricolae, nautae, magistrae, poetae et multae aliae sunt. Historia patriae nostrae clara et heroica est.

Ad memoriam

A

Ab instantia – звільнення від суду із залишенням у підозрі

Causa iusta. – Законне обґрунтування.

Causa privata. – Приватна судова справа.

Causa publica. – Суспільна судова справа.

Culpa lata. – Груба недбалість.

Ignorantia non est argumentum. Незнання (законів) – не доказ.

Mea culpa – моя провина

Persōna grata. – Бажана особа.

Persōna non grata. – Небажана особа.

Querēla, ae f – скарга.

Iustae nuptiae – дійсний шлюб.

B

Ad Kalendas Graecas – до грецьких календ (тобто ніколи, бо календи – перше число кожного місяця – існували лише в римському календарі).

Ex cathedra – з кафедри (повчально, вагомо, авторитетно).

Historia est magistra vitae. – Історія – наставниця життя. Автор – видатний оратор Марк Тулій Цицерон (106-43 рр. до н.е.).

Ibi victoria, ubi concordia. – Там перемога, де згода.

Nulla est doctrina sine lingua Latina. – Немає науки без латини.

Scientia potentia est. – Знання – це сила. Слова належать англійському філософу Френсису Бекону (1561-1626 рр.)

Sub rosa – під трояндою (у таємниці). Троянда була символом мовчання: вважалося, що богиня кохання Венера подарувала її своєму синові Амуру, а той присвятив богу мовчання, щоб закохані оберегали таємниці свого кохання.

Tabula rasa – чиста дошка (про розум дитини).

Terra incognita – невідома земля (щось непізнане). Так позначали недосліджені місця на старовинних географічних картах.

Lectio III. Дієслово. Система інфекта. Praesens indicatīvi actīvi. Infinitīvus praesentis actīvi. Imperatīvus praesentis actīvi.

I.1. Визначте дієвідміну і основу інфекта дієслів, утворіть форму першої особи однини і множини **praes. ind. act.** Перекладіть:

tegēre, narrare, adhibēre, solvēre, venire, statuēre, tacēre, adrogare, dividēre, timēre.

2. Визначте особу і число дієслів, перекладіть українською: *mittunt, audis, habet, tegitis, dicimus, trado, audimus, valēmus, scribis, consentiunt, dividitis, clamas, vetat, credunt, taceo.*

3. Провідмініайте в **praes. ind. act.** Утворіть наказовий спосіб і заперечну форму наказового способу для дієслів *probo* 1 схвалювати, *divido* 3 розділяти. Перекладіть усі форми українською.

4. Перекладіть латинською, поставивши дієслово в потрібну форму: ти обираєш, ви обираєте, не обирай!, вони схвалюють, схвалюй!, я схвалюю, ми збираємо, не збирайте!, він збирає, ти маєш, вона має, ми маємо.

Слова для перекладу: *eligēre* – обирати; *probare* – схвалювати; *colligēre* – збирати; *habēre* – мати.

II. Перекладіть, зробивши граматичний аналіз за зразком.

Зразок: *Incōlae patriam defendunt.* Жителі захищають Батьківщину.

Incōlae – іменник, словникова форма *incola*, ае, m – житель, перша відміна, називний множини (дієслово у множині, місце на початку речення);

patriam – іменник, словникова форма *patria*, ае, f, перша відміна, знахідний відмінок однини;

defendunt – дієслово, словникова форма *defendo*, *ndi*, *nsum*, *ěre*, третя дієвідміна, теперішній час дійсного способу активного стану, третя особа множини.

1. Cum tacent, clamant (Cicero). 2. Culpam negātis. 3. Sententiam Scaevōlae probāmus. 4. Iuste iudicāre debētis. 5. Nautam culpā absolvis. 6. Victoria concordiam dat. 7. Incōlae patriam defendunt. 8. Sententiae collegārum consentiunt. 9. Contumacia poenam cumūlat. 10. Tantum scimus, quantum memoriā tenēmus. 11. Non poena sed natura ab iniuria arcere debet. 12. Non scholae, sed vitae discimus. 13. Bene dicis, sed male agis. 14. Quis in vita nunquam errat? Qui nihil agit. 15. Patriam amāmus, patriam defendīmus. 16. Cur taces? Respondere debes. 17. Catilina copias ducit. 18. Quid dicis? Nihil dico, taceo. Quid dicitis? Nihil dicimus, tacemus. 19. Si vales bene est, ego valeo. 20. Festināte discere. 21. Valēte, amīcae! 22. Causam dic. 23. Redde pecuniam. 24. Nolīte nocere! 25. Credite, si magistrae dicunt. 26. Noli tacere, si dicere debes. 27. Nolīte prodere amīcas.

Ad memoriam

A

Absolvo (скор. A.). – Виправдовую.

Audire querēlam – вислухати скаргу.

Causa cadere – програти справу.

Causam dicere – захищати на суді, вести судову справу.

Causam discere – вивчати справу.

Causam vincere – вигравати справу.

Condemno (скор. C.). – Обвинувачую.

Contra factum non est argumentum. – Проти факту немає доказу.

Convenire – подавати позов.

Dare, facere, praestare – дати, зробити, надати (предмети зобов’язання: перенести право власності, вчинити певні дії, гарантувати).

Dic, duc, fac, fer! – Говори правду, веди справу чесно, роби, що потрібно, стійко перенось труднощі (головні заповіді юриста).

Respondere, cavere, agere – давати відповіді, оформляти документи, виступати в суді (три види діяльності юриста).

Sententiam pronuntiare – оголошувати рішення.

Utī possidētis. – Оскільки ви володієте (формула інтердикта, яка означає, що відповідна сторона може зберігати за собою те, що вона захопила).

Veto. – Я забороняю (формула втручання народного трибуна у діяльність судових чи законодавчих установ; нині – право голови виконавчої влади відмовити у схваленні законопроекту).

В

Aquila non captat muscas. – Орел не ловить мух.

Cogito, ergo sum. – Мислю, значить існую. Вислів належить французькому вченому Р.Декарту (1596-1650).

Divide et imp̄ra. – Поділяй і володарюй. Цей вислів приписують французькому королю Людовіку XI (1423-1483) або італійському політику Нікколо Мак'явеллі (1469-1527).

Dum spiro, spero. – Поки дихаю, сподіваюсь. Вислів подібного змісту зустрічається у творах Цицерона і Сенеки. Нині – гасло підводників і американського штата Південна Кароліна.

Errare humanum est. – Людині властиво помилятися. Автор – Сенека Старший (55 pp. до н. е.-39 р. н.е.), твір “Контроверсії”.

Exceptio firmat regulam. – Виняток підтверджує правило.

Festina lente! – Поспішай повільно. За Светонієм (“Життя дванадцяти цезарів”) це прислів'я любив повторювати Октавіан Август (31 р. до н.е.-14 р. н.е.).

Mala herba cito crescit. – Бур'ян швидко росте.

Natura nihil sine causa gignit. – Природа нічого не породжує даремно.

Non scholae, sed vitae discimus. – Не для школи, а для життя ми вчимося. Автор – Сенека у творі “Моральні листи до Луцилія”

Nota bene (NB). Добре запам'ятай, зверни увагу.

Qui quaerit – reperit. Хто шукає – знаходить.

Vive valeque. – Живи і бувай здоровий. (Заключна формула дружнього листа в древніх римлян).

Vivere est militare. Жити – значить боротися. Автор вислову Сенека (4 р.до н.е.-65 р. н.е.)

Lectio quarta. Друга відміна іменника.

Прикметники I-II відміни

I. 1. Визначте відміну і основу іменників.

dolus, і m намір; *magistratus*, us m магістрат; *via*, ae f дорoga; *spes*, ei f надія; *finis*, is f кінець; *delictum*, і n злочин; *lapsus*, us m помилка; *species*, ei f вид; *sensor*, oris m цензор; *collega*, ae m колега; *dominium*, і n власність; *actio*, ōnis f позов; *actus*, us m рух, право прогону худоби; *corpus*, oris n тіло.

2. Провідмінюйте іменники і словосполучення:

dominus, і m хазяїн, власник; *domina*, ae f хазяйка, господиня; *magister*, stri m учитель; *magistra*, ae f учителька; *puer*, *pueri* m хлопчик; *puella*, ae f дівчинка; *discipulus*, і m учень; *discipula*, ae f учениця;

pupillus, i m малолітній; pupilla, ae f малолітня; collega noster наш товариш; dolus malus злий намір; periculum magnum велика небезпека.

3. Узгодьте прикметники і присвійні займенники з іменниками, поставте словосполучення в Nominativus pluralis:

tutela, ae f	legitimus, a, um	законна опіка
privilegium, i n	odiosus, a, um	ненависний привілей
forisfactura, ae f	plenus, a, um	повна конфіскація
arbiter, tri m	noster, tra, trum	наш суддя
poeta, ae m	antiquus, a, um	античний поет

4. Визначте відмінок, число іменників та перекладіть їх українською:

Sine ira et studio, ex officiis, de testamentis, pro forma, sine cura, sub aqua, in Roma, vitae causa, amicarum gratia, per aspera, extra portas, de terris, contra factum, apud arbitrum.

5. Визначте відмінкові форми. Перекладіть:

Vulgi, officia, locorum, furtum, bellis, agros, facta, dubium, testamento, privilegia, delicto, iudicium, argumenta, rei, decretis, puerum, libros, amicis, servos, anno, astra, numero, inimicis.

II. Перекладіть, зробивши морфологічний аналіз за схемою.

1. Advocatus reum defendit. 2. Vicinus meus aquam per fundum suum ducit. 3. Reus culpam suam negat. 4. Candidatus togam candidam gerit. 5. Lucius Titius servum emit. 6. Femina in familia viri sui locum filiae obtinet. 7. Dominus severus servos emit et punit. 8. Advocatus noster in Foro Romano causam dicit. 9. Arbitri reos aut condemnant aut absolvunt. 10. Servi Romani vitam miseram agunt.

Слова, примітки: 2. vicinus, i m сусід; fundus, i m тут: ділянка. 4. toga, ae f тога, верхній одяг римського громадянина; претенденти на державні посади носили toga candida білосніжну тогу; gero, 3 тут: носити. 6. vir, viri m тут: чоловік; obtineo, 2 тут: займати місце. 8. causam dicere вести судову справу; in foro – forum, i n ринкова площа, тут: форум у Римі. 10. ago, 3 тут: вести.

In villa

In villa opulenti viri Romani multi servi laborant. Multi domini severi sunt, servos saepe vituperant et puniunt. Servi severos dominos non amant, sed timent. Bonos dominos servi laudant et amant. Etiam Marcus Tullius Cicero multos servos habet. Tiro servus dominum suum et Marcum, domini filium, valde amat. “Ubi Tiro est?” – Marcus rogat. At pater: “Tiro in cubiculo suo manet, nam aeger est”. Tullius medicos vocat et rogat: “O viri boni! Servum meum curate! Tiro vir bonus, doctus, et amicus meus est”. Medici periti servum currant, Cicero medicis gratias agit et praemium dat.

Apud arbitrum

Arbiter noster Marcus Tullius est vir laboriosus et iustus. Hodie apud arbitrum multae causae privatae sunt: de debitis pecuniariis; de testamentis et de mandatis. Primus reus iam in iudicio est, ceteri rei etiam in iudicio sunt. In numero causarum prima est causa mea de mandato et debito pecuniario. Adversarius meus est Gaius Sempronius.

Слова, примітки: villa, ае f маєток; opulentus, а, um заможний, багатий; saepe часто; multus, а, um числений, багато; laboro, 1 працювати; amo, 1 любити; dominus, і m хазяїн, господар; punio, 4 карати; severus, а, um суворий; vitupero, 1 тут: лаяти; timeo, 2 боятися; bonus, а, um добрий; laudo, 1 хвалити; habeo, 2 мати; filius, і m син; valde дуже; rogo, 1 запитувати; aeger, gra, grum хворий; pater, patris m батько; cubiculum, і n спальня; maneo, 2 залишатися; voco, 1 кликати; O viri boni! О добродії!; curo, 1 лікувати; doctus, а, um вчений; peritus, а, um досвідчений; gratias agere дякувати; do, 1 давати; laboriosus, а, um працюватий; mandatum, і n доручення; pecuniarius, а, um грошовий; iudicium, і n суд; reus, і m відповідач.

Ad memoriam

А

Acta emendare – внести виправлення до протоколу.

Ad acta – долучити до справи.

Arbitrium liberum – вільне рішення

Argumentum ad oculos. Наочний доказ.

Cum privilegio – з привілеєм

De facto. Де-факто (По факту).

Dolus malus – злий намір.

Furtum manifestum. Крадіжка з речовим доказом. Furtum nec manifestum. Нерозкрита крадіжка (коли злодія не захоплено на місці злочину).

In dubio pro reo. При сумніві – на користь підсудного..

Iudicia administrare – керувати судовою частиною.

Libellus accusatorius – обвинувальний вирок.

Matrimonium iustum – дійсний шлюб.

Pro forma. Заради форми, формально, проформа.

Removere officio – усунути з посади.

Reus, і m – відповідач, обвинувачений.

В

Ab ovo usque ad mala. – Від яйця до яблук, тобто від початку до кінця: обід у стародавніх римлян починався з яєць і закінчувався фруктами.

Anno Domīni (A.D.). – Року Божого (тобто від Різдва Христового).
Anno mundi (A.m.). – Року від створення світу.

Aut cum scuto, aut in scuto. – Або зі щитом, або на щиті. Слова матері-спартанки, що вона сказала сину, який ішов на війну, тобто повернись переможцем, або загинь: у спартанців на щиті виносили загиблого з поля боюував звичай.

Curriculū vitae – життєпис, автобіографія.

Elephantum ex musca facis. – Робиш із мухи слона.

Ex libris. – Із книг, екслібрис – знак власника книги.

Ex officio – з обов’язку служби, офіційно.

Mala gallīna, malum ovum. – Погана курка, погане яйце.

Per aspēra ad astra. – Крізь терни (труднощі) до зірок (Сенека). У зворотному порядку Ad astra per aspēra – гасло американського штату Канзас.

Sine ira et studio. – Без гніву і пристрасті. Цей вислів належить римському історику Тациту (бл. 58-бл. 117 рр.), який у своєму творі “Аннали” цими словами почав розповідь про діяння імператорів Тіберія, Калігули, Клавдія і Нерона.

Lectio quinta. Займенники. Дієслова, складені з esse

I. 1. Перекладіть та провідмінійте:

is arbiter iustus, ea amica bona, id bellum domesticum, ea vita mea, is nauta solus, id debitum, is servus miser, ulla causa, aliud edictum.

2. Визначте відмінкові форми. Перекладіть:

amicorum meorum, in eo libro, eo bello, filii tui, agros vestros, potentia mea, ei viri, ei viro, alios discipulos, populo meo soli, illi domini, bellis longis, totius vitae humanae, ipsi amici mei, tuam potentiam, totius agri, ipsum collegam, tuorum discipulorum, illas insulas, unam bestiam.

II. Перекладіть, зробивши синтаксичний аналіз кожного речення.

1. Advocātus te in iudicio defendit. 2. Nos amīcos in pericūlis defendimus. 3. Debēmus facēre ea, quae regulae impērant. 4. Arbitri condemnant eos, qui delicta efficiunt. 5. Delictum facēre is solet, cui prodest. 6. De vobis et de libēris vestris cogitāte. 7. Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia. 8. Tecum una laboro. 9. Scientia nobis lucet, sicut stella in via. 10. Reus abest in iudicio. 11. Advocātus adest reis. 12. Arbitri non possunt iniuste iudicāre. 13. Iustae sententiae prosunt popūlo. 14. Dum absum, amicus meus negotia mea gerit. 15. Nolite prodēre amīcos.

Слова, примітки: 2. in pericūlis у небезпеці. 3. ...ea, quae... те, що; impēro, āvi, ātum 1 тут: визначати (про правила). 4. delictum, і п неправомірна дія; безчесний, аморальний вчинок; злочин. 5. soleo, solītus

sum, 2 тут: вчиняти; cui prodest кому на користь. 6. cogitāte – Imperatīvus praesentis (pl.); libēri, orum m. (pl.) діти. 7. У римлян, можливо, відповідь нареченої нареченому. Ці слова використовували також як надписи на обручках. 9. luceo, luxi, – , 2 бути світлим, світити. 12. iniuste несправедливо. 15. Nolite prodere – Imperatīvus negatīvus (pl.).

Ad memoriam:

A

Eo ipso – тим самим.

Ipso iure – у силу самого права, автоматично.

Nemo iudex in propria causa. – Ніхто не суддя у власній справі.

Nullum crimen, nulla poena sine lege. – Немає злочину, немає покарання, якщо вони не передбачені законом.

Partium mearum non est – мені не підсудне, не в моїй компетенції.

B

Alter ego. – Друге я (вірний друг).

Cognosce te ipsum! – Пізнай самого себе. За переказами, цей надпис було накреслено на фронтоні храму Аполлона в Дельфах. Авторство приписують Фалесу із Мілета (бл. 625-бл. 547 рр. до н.е.) або Хілону і вважають основою всієї елінської мудрості.

Et tu, Brute, contra me! – І ти, Бруте, проти мене! За переказами, це передсмертні слова Юлія Цезаря, який побачив серед своїх убивць Марка Юнія Брута, свого друга і прибічника.

Nec sibi, nec alteri. – Ні собі, ні іншому. Фраза трапляється у трактаті Цицерона “Про обов’язки”.

Qui non est nobiscum, adversus nos est. – Хто не з нами – той проти нас.

Vade mecum. – Ідемо зі мною. Традиційна назва путівника, довідника, розмовника.

Lectio sexta. Praesens indicatīvi passīvi. Infinitīvus praesentis passīvi

I. 1. Провідмініайте у Praesens indicatīvi passīvi.

Iudico, avi, atum, are – судити; punio, ivi, itum, ire – карати; vinco, vici, victum, ēre – перемагати; deleo, vi, tum, ēre – руйнувати;

2. Визначте особові форми дієслів, перекладіть:

monentur, accusaris, amor, laudamur, capitur, vincimini, mittuntur, defendimur, ornatur, vocamur, gignitur, puniuntur, colitur, monstraris, monstror, doceris, vincitur, defendimini.

3. Замініть активні звороти пасивними, пасивні – активними:

1) Viri iniusti ab arbitris puniuntur.

- 2) Amici sententias Ulpiani probant.
- 3) Reus a iudicibus condemnatur.
- 4) Vita amicitia ornatur.

II. Перекладіть, визначте синтаксичну функцію пасиву.

1. Contra factum non datur argumentum. 2 Reus ab advocato defenditur. 3. Magna copia aquae campus irrigatur. 4. Patria in periculis a viris defendi debent. 5. Culpa lata dolo comparatur, culpa lata proxima est. 6. Argumenta culpaе rei reperiuntur. 7. Sententia absolutoria reo datur. 8. Reus non debet condemnari iniuste. 9. Imperitia pro culpa habetur. 10. Sententiae Mesallae probantur ab amicis. 11. Augetur memoria, si exercetur. 12. Reus condemnatur pro dolo malo. 13. Alimenta cum vita finiuntur. 14. Alimenta Mamercus ab avo praestantur. 15. Querimonia habetur. 16. Apud Romanos pueri a servis educantur.

Слова, примітки: 3. copia, ae f тут: кількість; irrigo, avi, atum 1 зрошувати, зволожувати. 5. comparo, avi, atum 1 порівнювати (компаративний). 7. Sententia absolutoria виправдальний вирок. 9. pro culpa habetur обвинувачується. 10. Mesalla, ae m когномен (прізвисько, прізвище) в роді Валеріїв. 13. alimentum, i n – їжа, харчі 14. Alimenta (юрид.) – утримування, утримання, а також взаємний аліментарний обов'язок між батьками і дітьми, що визнавався із часів принципату; Mamercus, i m Мамерк – преномен (власне ім'я римського громадянина) в роді Еміліїв; praesto, stiti, stitum 1 тут: надавати.

Ad memoriam:

A

Actio intenditur – позов подається.

Aprobatur. – Дозволено

Nemo debet bis puniri pro uno delicto. – Ніхто не може бути покараним двічі за той самий злочин.

Non testatur. – Не підтверджується

Numerantur sententiae, non ponderantur. – Голоси рахують, а не зважують.

Querimonia habetur – надійшла скарга.

Servi pro nullis habentur. – Раби вважаються нічим. Вислів належить Доміцію Ульпіану (помер у 228 р.) – видатному римському юристу.

Tertium non datur. – Третього не дано. Формулювання другого закону мислення.

B

Amicus certus in re incerta cernitur. – Справжній друг пізнається в біді.

Clavus clavo pellitur. – Клиn клином вибивають.

Contraria contrariis curantur. – Протилежне лікується протилежним.

Nullum periculum sine periculo vincitur. – Жодна небезпека не долається без ризику. Вислів належить Публію Сіру (I ст. до н. е.) – римському поету, який прославився своїми одновіршовими сентенціями.

Si vis amāri, ama. – Якщо хочеш, щоб тебе кохали, кохай. (Сенека “Моральні листи до Луцілія”)

Lectio septima. Третя відміна іменника

I. 1. Визначте тип іменників III відміни. Провідмінійте по одному іменнику кожного типу.

Actio, onis f позов; tempus, oris n час; civis, is m, f громадянин; poх, postis f ніч; pax, pacis f мир; miles, itis m воїн; administratio, onis f керування; fons, fontis m джерело; panis, is m хліб, mare, is n море, venditio, onis f продаж, conditio, onis f умова, urbs, urbis f місто, animal, alis n тварина, ius, iuris n право, corpus, corporis n тіло.

2. Узгодьте прикметники I-II відміни з іменниками III відміни. Провідмінійте словосполучення.

Praetor, ōris m	urbanus, a, um	міський претор
actio, ōnis f	meus, a, um	мій позов
civis, is m, f	Romanus, a, um	римлянин
ius, iuris n	privatus, a, um	приватне право.

3. Визначте відмінкові форми, перекладіть:

Adoptionem, maria, duces, finem, artibus, cives, leges, civium, temporibus, naves, corpora, finibus, hostium, militis, capitibus, consules, nomina, mater, iudicem, honor, patres, opera, regi, legibus, mores, carmina, civitati, codicis, libertatem, oratoribus, honore, patribus, corporis, dolores, duce, civitatem, capita.

II. Перекладіть, зробивши синтаксичний аналіз речень.

1. Leges virtus est imperare, vetare, permittēre, punire (Modestinus). 2. Tempus mutat leges antīquas. 3. Iudīces pro criminībus cives iudicant. 4. Sub nomīne pacis bellum latet (Cicēro). 5. Iudīces, qui ex lege iudicātis, obtemperāre legībus debētis. 6. Ius est ars boni et aequi (Celsus). 7. Voluntas testatōris pro veritāte habētur. 8. Sine legībus nulla est civitas, nam legībus civitas continētur. 9. Censōres popūli mores regunt. 10. Ius publicum privatōrum pactis mutārī non potest. 11. Nulla potentia supra leges esse debet. 12. Reus sine provocatiōne condemnātur. 13. Ius gentium vetat legātos aliēnae civitātis tenēre. 14. Testes ponderantur, non numerantur.

Слова, примітки, персоналій: 1. Herennius Modestinus Гереній Модестін – учень Ульпіана, жив у III ст., юрист-класик, автор Regulae, Pandecta, De praescriptionibus. 4. sub nomine – під ім’ям, тут: під покровом. 6. Publius Iuventius Celsus Публій Ювенцій Цельс – видатний

юрист II ст., належав до прокуліанської школи римської юриспруденції, автор *Digesta; ars, artis f* – тут: наука. 9. *ensor, oris m* цензор – ординарний (звичайний, регулярний) магістрат з IV ст. до н. е. 10. *mutari* – *Infinitivus praesentis passivi*. 12. *provocatio, onis f* – виклик, тут: оскарження. 13. *ius gentium* – право народів, у публічному праві – сукупність юридичних правил взаємин Риму з іншими державами.

In iure. In iudicio.

Aulus Agerius apud Numerium Negidium mensam argenteam deponit, sed Numerius Negidius dolo malo mensam non reddit. Aulus Agerius bovem vendit, Numerius Negidius bovem emit. Emptor venditori pretium solvere debet, sed Numerius Negidius non solvit, pecuniam Aulo Agerio non dat.

Tum actor (Aulus Agerius) reum (Numerium Negidium) in ius vocat. Iurisditionem inter cives Romanos praetor urbanus habet. Actor in iure apud praetorem a reo mensam vel pecuniam postulat. Praetor ius dicit et actori legis actionem atque iudicem dat. Iudex in iudicio reum aut condemnat, aut absolvit.

Sic causae privatae in iure et in iudicio aguntur.

Definitōnes iuris Romāni

In iure у праві – перша стадія цивільного процесу, який існував у період принципату і мав назву формулярного (*per formulas*). На стадії **in iure** сторони з'являлися перед судовим магістратом, претором, який давав позивачеві записку (формулу), адресовану судді. Претор у формулі вказував ті умови, за яких відмовлялося в позові або надати його позивачу.

In iudicio у судді – це друга стадія формулярного процесу. Суддя, якого призначав претор, розглядав справу, знайомився з документами, слухав свідків і потім виносив рішення.

Слова, примітки: **Aulus Agerius** Авл Агерій (умовно символічне ім'я позивача в прикладах у римських юристів); **Numerius Negidius** Нумерій Негідій (умовне ім'я відповідача); **dolo malo** тут: обманом; **iurisdictio, onis f** юрисдикція, судова компетенція, правова сфера, на яку поширюються повноваження в даному випадку претора; **ius dicere** творити суд; **ius vocare** викликати до суду; **actio legis** законний позов; **dare actionem** надавати позов, тобто визнавати правомірність позову.

Ad memoriam:

A

Actio in personam – особистий позов.

Actio quiescit – справу припинено.

Actiōnem denegare – відмовити у прийнятті позовної заяви.

Actor, oris m – позивач.
 Appellatiōnem interponēre – подати апеляцію.
 Comītas gentium – міжнародна ввічливість.
 Contra legem – проти закону.
 Corpus delicti – склад злочину.
 Corpus iuris – звід права.
 De iure – юридично, за правом.
 Dura lex, sed lex. – Суворий закон, але закон.
 Ius est ars boni et aequi. – Право – це мистецтво добра і справедливості. Сентенція видатного юриста II ст Цельса, яку Ульпіан наводить у Дігестах.
 Ius vitae ac necis – право життя і смерті.
 Libellus appellatiōnis – апеляційна скарга.
 Libellus conventiōnis – позовна заява.
 Manifestum non eget probatiōne. – Очевидне не потребує доказів.
 Patrum more – за звичаєм предків.
 Ultra vires – з перевищенням повноважень.

В

Alma mater. – Мати-годувальниця (так студенти і випускники по-важно називають свій університет).

Amicus Plato, sed magis amica veritas. – Платон – друг, але істина дорожча. В основі – “Нікомахова етика” Аристотеля, де автор, перефразуючи слова свого наставника Платона, критикує его вчення про ідеї.

Aurea mediocritas – золота середина. Формула житейської філософії Горация (65-8 рр. до н.е.).

Consuetudo est altera natura. – Звичка – друга натура.

O, sancta simplicitas! – О, свята простота! За переказами – це останні слова Яна Гуса (1371-1415), ідеолога Реформації у Чехії, які він вимовив під час свого спалення як єретика, коли благочестива стара жінка підкинула у вогнище оберемок хмизу.

O tempora, o mores! – О часи, о звичаї! Вислів належить Ціцерону (“Промова проти Катіліни” I).

Panem et circenses! – Хліба і видовищ! (основна вимога римського плебса).

Quod licet Iovi, non licet bovi. – Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бикові.

Repetitio est mater studiorum. – Повторення – мати навчання.

Si vis pacem, para bellum. – Хочеш миру, готуйся до війни. Слова належать римському письменнику Вегецію (“Короткі настанови у

військовій справі”). Подібну думку висловлював Цицерон у “Філіппіках”. Друга частина фрази стала назвою німецького автоматичного пістолету – парабелуму.

Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. – Часи змінюються і ми змінюємося разом із ними. В основі – вірш, який приписують франкському імператору Лотарю I (795-855 pp.), онуку Карла Великого.

Urbi et orbi. – Місту (тобто Риму) і світу (формула благословення Папи Римського католицькому світу).

Lectio octava. Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi. Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi. Imperatīvus futūri.

I. 1. Провідмінійте в Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi і у Futurum I indicatīvi actīvi et passīvi такі дієслова:

Voco, avi, atum, are кликати; respondeo, pondi, ponsum, ēre відповідати; vinco, vici, victum, ēre перемагати; audio, ivi, itum, ire слухати.

2. Визначте час, спосіб і стан дієслів, перекладіть українською:

sperabant, audiuntur, debēre, negas, iudicabis, superabat, accusabamur, studemus, gignebat, struo, legebas, defendit, errabam, debemus, videbat, ducebantur, expectatur, tradebantur, videbat, regam, regebatur, putabant, docemus, dabo, eram, erunt, sunt, eramus, erimus, abest, aberat, aberit, possumus, poteramus, poterimus, dabant, dabantur.

3. Замініть активну конструкцію пасивною. Перекладіть.

Aulus Agerius Numerium Negidium in ius vocabat.

4. Перекладіть речення. Замініть форми теперішнього часу відповідними формами Imperfectum і Futurum I за зразком: Зразок: Credo. – Я вірю. Credēbam. – Я вірив. Credam. – Я повірю.

1. Dum vivimus, sperāmus. 2. De lingua stulta veniunt incommōda multa. 3. Veto. 4. Omnia mea mecum porto.

II. Перекладіть:

1. Destruam et aedificabo. 2. Primum reges civitātem Romānam regēbant. 3. Ait praetor: “Si non habebunt advocatum, ego dabo”. 4. Leges Romānae sevērae erant. 5. Reus dicere causam suam ipse non potērat. 6. Advocātus in foro causam dicēbat. 7. Cives Romani togam gerebat. 8. Reus culpam suam negabo. 9. Sine iustitiā nihil valēbit prudentia. 10. Romani antīque multos deos habēbant. 11. Domīni crudeliter servos pro delicto puniēbant. 12. Servi a Romānis pecuniā emebantur et vendebantur. 13. Culpam rei demonstrāre non poteritis. 14. Lex semper dabit remedium.

Слова, примітки: 5. causam dicere вести судову справу; in foro – форум, і п ринкова площа, тут: форум у Римі, де були розташовані державні, а також судові установи, тому in foro у суді. 7. toga, ae f вер-

хній одяг римського громадянина. 9. valeo, 3 мати силу, значення; 14. remedium, і п ліки, тут у значенні спосіб захисту.

De servis Romanōrum

In civitate Romana magna erat multitudo servorum. In numero servorum erant Graeci et barbari captivi. Servorum officia varia erant: alii terram colebant, alii in agris latifundorum laborabant, alii urbi et domi ministrabant. Multi servorum Graecorum erant docti, in numeros servorum scribae, medici et magistri puerorum erant. Domini in eos vitae necisque potestatem habebant et supplicia edebant. Divites et nobiles Romani eos appellabant instrumenta vocalia et res mancipi, vellut domus et boves, hostium loco habebant. Unde proverbium: “Quot servi, tot hostes”.

De oratoribus antiquis

Multi sunt oratores Graecorum et Romanorum. Orator magnus Graecus Demosthēnes erat. Clarae sunt Demosthēnis orationes in Philippum, regem Macedonum, pro libertate patriae orationibus certabat. Frustra orationibus civitates Graeciae ad concordiam incitabat. Discordia civitatum libertatem Graeciae delevit.

In numero clarorum oratorum Romanorum erat Marcus Tullius Cicero. Cicero orationibus suis multos viros defendebat. Non solum clarus orator, sed etiam scriptor egregius erat. Multa opera praeclari oratoris nobis nota sunt, exempli gratia: “De oratore”, “De legibus”, “De officiis” et cetera. Ciceroni res publica magnae curae erat. Adversarii Ciceronem exilio mittebant.

Слова, примітки, персоналії: multitudo, inis f велика кількість; barbarus captivus полонений варвар; latifundium, i n (від latus, a, um широкий і fundus, i m зімельна ділянка) – маєток, велике зімельне володіння приватних осіб, імператора або держави, на яких працювала велика кількість рабів; ministro, 1 служити; scriba, ae m писар; supplicium, ii n тут: кара; edo, 3 тут: призначати; ius vitae necisque право життя й смерті: центральне повноваження домовладки; dives, itis багатий (прикметник III відміни, divites – Nom. pl.); nobilis, is m знатний (прикметник III відміни, nobiles – Nom. pl.); instrumenta vocalia знаряддя, що говорять; res mancipi манципована річ; річ, передача якої у власність відбувалася через спеціальний обряд манципації; quot.... tot скільки... стільки; Demosthēnes, is m Демосфен (бл. 384-322 р.р. до н. е.) – видатний афінський оратор і політичний діяч; incito, are 1 тут: підбурювати, спонукати; delevit – Perfectum ind. act. III особа однини від deleo, 2 знищувати.

Ad memoriam:

А

Lex retro non agit. – Закон не має зворотної сили.

Non rex est lex, sed lex est rex. – Не цар – закон, але закон – цар.

Reicere iudicem – відвести суддю.

Sub iudice lis est – справа ще у провадженні.

В

Dato deo, quae dei sunt, et Caesari, quae sunt Caesaris. – Віддай богу – богове, а кесарю – кесарева.

Dónec eris felix, multós numerábis amícos, // Témpora si fuerint núbila, sólus eris. – Поки щасливо живеш – багатьох рахуватимеш друзів, Хмарні настануть часи – лишишся на самоті. Овідій “Tristia” (Скорботні елегії). Переклад А. Содомори.

Pulsate et aperietur vobis. – Стукайте і вам відчинять. Слова Ісуса Христа (Євангеліє від Матфея).

Qui seminat mala, metet mala. – Хто сіє зло – пожне зло.

Salus populi – suprēma lex esto. – Нехай благо народу стане найвищим законом. Слова Цицерона (“De legibus” Про закони). Ці слова – гасло штату Міссурі (США).

Ut salutas, ita salutaberis. – Як ти вітаєш, так і тебе привітають.

Lectio nona. Прикметники III відміни. Participium praesentis activi

I. 1. Узгодьте прикметники III відміни з іменниками. Провідмінійте словосполучення:

actio, onis f позов	noxalis, e ноксальний (штрафний)
poena, ae f покарання	levis, e легкий
ius, iuris n право	par, paris рівний
vir, i m чоловік	prudens, ntis мудрий

2. Узгодьте прикметник omnis, e з іменниками різних відмін: homines, servi, iudex, pacta, hostes, lex, iura, maria, arma.

II. Перекладіть речення, визначте відмінок прикметника:

1. Omnis definitio in iure civili periculosa est (Iavolenus). 2. Lex brevis esse debet. 3. Homo animal sociale est. 4. Servitus fundo utilis esse debet (Ulpianus). 5. Omnes servi liberi esse cupiunt. 6. Pacta privata non derogant iuri communi. 7. Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt. 8. Par in parem non habet iurisdictionem. 9. Lex specialis derogat generali. 10. Testes adhibere possumus non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus. 11. Homo vocabulum naturae est, persona vocabulum iuris civilis est. 12. Terra communis possessio est omnium hominum. 13.

Iura aequalia omnibus civibus civitatis nostrae dantur.

Слова, примітки, персоналії: 1. Iavolenus Priscus – Яволен Приск (І ст.) – радник імператорів Траяна і Адріана, вчитель Юліана, відомий юрист, державний діяч, голова сабініанців після Целія Сабіна. 4. **Ulpianus Domitius** – Ульпіан Доміцій, відомий юрист III ст. н.е. Один із класиків римського права. Префект преторія при Олександрі Севері. Головна праця “**Ad edictum**” – коментарі до преторського едикту. 8. iurisdictio, onis f юрисдикція, підсудність, судова компетенція.

Ordines in Romā

Romae liberi cives et servi erant. Liberi cives in negotiis publicis tempus consumunt et in Foro congregabantur, servi autem omnes difficiles labores faciunt. Etiam liberi cives non omnes inter se pares putantur. Nam eis, qui claros maiores habent, via ad omnes honores patet, nomen eis est patricii. Reliqua pars, quae nomen plebis habet: multi mercatores et opifices.

Est apud Romanos quoque vetus mos, quo homines pauperes sibi inter nobiles patronos sumunt et eis se commendant. Patronus clientes suos in iudiciis defendere, praeterea cibo aut pecunia adiuvarere debet.

Est etiam inter liberos cives et servos discrimen in vestimentis. Nam servi modo tunicam, liberi super tunicam togam induunt. Toga insigne civis Romani putatur.

Ius civile et ius gentium

Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur.

Nam ius, quod (quisque) populus ipse sibi constituit, id ipsius civitatis proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis.

Quod autem naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi eo iure omnes gentes utuntur.

Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. (Gaius)

Definitiones iuris Romani

Ius civile – цивільне право, внутрішньодержавне. Право окремої римської громади (civitas), яке засновано на законі, прийнятому всім народом. Суб’єкти – римські громадяне, квіріти. Тобто квірітське і цивільне право – синоніми.

Ius gentium – право народів; майнове римське право, створене судовою практикою в суперечках між чужоземцями або між римлянами і чужоземцями; у публічному праві – сукупність правил взаємин Риму з іншими державами, римських громадян з переїздячими (іноземцями).

Слова, примітки, персоналії: ordo, ordinis, m тут: прошарок; maiores, um m pl предки; eis, qui... тим, хто...; se commendare ввірятися, довірятися; discrimen, inis n різниця; custodio, 4 тут: дотримуватися; peraeque так само; id ipsius civitatis proprium це є власністю самої держави; vocaturque і називається; Gaius – Гай, видатний римський юрист класичного періоду, другої половини II ст. Головна праця – “Institutionum iuris civilis commentarii”. “Інституції” Гая ввійшли в “Дігести” Юстиніана.

Ad memoriam:

А

Beāti possidentes – щасливі власники.

Culpa levis – незначна провина.

Damnum emergens et lucrum cessans – фактично заподіяна шкода та втрачена вигода.

Hereditas iacens – лежача (тобто ще не прийнята) спадщина.

In flagranti delicto – на місці злочину.

Ius civile. – Цивільне право

Ius naturale. – Природне право.

Lex speciālis derogat generali. – Спеціальний закон скасовує дію (для даної справи) загального закону.

Mors civilis. – Громадянська смерть (позбавлення всіх громадянських прав).

Par in parem non habet iurisdictionem. – Рівний проти рівного не має юрисдикції (принцип судового імунітету іноземної держави).

Primus inter pares. – Перший серед рівних. Формула, яка характеризує становище монарха у феодальній державі. Виникла за часів імператора Августа. Він називав себе “першим громадянином”, першим серед рівних.

В

Ars longa, vita brevis (est). – Життя коротке, мистецтво вічне. Джерело – сформульований Сенекою латиною перший афоризм грецького лікаря Гіппократа.

Fac simile. – Зроби подібне.

Fortes fortuna adiuvat. – Хоробрим доля допомагає. Зустрічається у Теренція у “Форміоні”, а також у Цицерона у “Тускуланських бесідах”.

Labor omnia vincit. – Труд перемагає все. Автор – Вергілій (“Георгіки”). Ці слова є гаслом штату Оклахома (США).

Miscere utile dulci. – Поеднувати приємне з корисним. Вислів зустрічається у поезії Горация: “Omne tulit punctum, qui miscuit utile

dulci” – той досяг одностайного схвалення, хто поєднав корисне з приємним. За часів Вольтера початкові літери цього виразу писалися на театральних квитках: O. T. P. Q. M. U. D.

Nomina stultorum ubique sunt locogum. – Дурні пишуть свої імена всюди.

Non omnia possunt omnes. – Не всі можуть усе.

O fallacem hominum spem! – О марна людська надія! Цицерон (“Про оратора”) так говорить про блискучого оратора Луція Красса, який раптово помер від пневмонії у той самий рік, коли отримав довгоочікувану посаду.

Omne initium difficile est. – Всякий початок важкий.

Omnia praeclara rara. – Все прекрасне – рідкісне.

Perpetuum mobile. – Вічний рух. Так називали уявну машину, яка б працювала без перерви, без отримання енергії ззовні, що суперечить закону збереження енергії.

Personalia. – Характеристика особи.

Sapienti sat. – Розумному достатньо. Зустрічається у комедії Плавта “Перс”, а потім – у комедії Теренція “Форміон” у вигляді “Dictum sapienti sat est” – Сказаного розумному достатньо.

Similis simili gaudet. – Подібний подібному радіє.

Lectio decima. Ступені порівняння прикметників. Ablativus comparationis. Genetivus partitivus. Прислівник.

I. 1. Утворіть вищий і найвищий ступінь порівняння прикметників. longus, a, um довгий, miser, ěra, ěrum нещасний, utilis, e корисний, dives, itis багатий.

2. Перекладіть речення двома способами: зі сполучником quam і без сполучника:

1. Репутація дорожча за гроші. 2. Завжди початок роботи важчий за кінець. 3. Авл Агерій бідніший за Нумерія Негідія.

Слова для перекладу: fama, ae f слава, чутка, добре ім’я; pecunia, ae f гроші; carus, a, um дорогий; initium, i n початок; finis, is m кінець; difficilis, e важкий; labor, oris m праця, труд; pauper, eris бідний.

II. Перекладіть:

1. Melior est iustitia vere praeveniens, quam severe puniens. 2. Minus est actionem habere, quam rem (Pomponius). 3. Dolus malus gravior est dolo eventuāli. 4. Probationes debent esse luce clariōres. 5. Iustae leges maximum bonum civium sunt. 6. Cicero semper optimos viros et iustissimas civitates defendebat. 7. Testamentum posterior derogat priori. 8. Pares cum paribus facillime conveniunt. 9. Non tam praeclarum est scire

Latīne, quam turpe nescīre (Cicero). 10. Nemo ex suo delicto meliorem suam condicionem facere potest. 11. Honestā mors turpi vitā beatior. 12. Nihil est dulcis veritatis luce. 13. In maiore summa continetur minor. 14. Libertas, leges et pax sunt optima bona. 15. Fortior est custodia legis quam hominis. 16. Est culpa lata, levis, levissima.

Слова, примітки, персоналії: 1. praeveniens – participium praes. act. від дієслова praevenio, 4 попереджати. 2. Pomponius – видатний давньоримський юрист II ст.; rem – Acc. sing. від res, rei f річ. 3. eventualis, е можливий, тут: непряий.

Capitis deminutio

Capitis deminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima: tria enim sunt quae habemus: libertatem, civitatem, familiam (Paulus).

Est autem capitis deminutio prioris status permutation. Eaque tribus modis accedit: nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.

Maxima est capitis deminutio cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit.

Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas amittitur, libertas retinetur; quod accedit ei cui aqua et igni interdictum fuerit.

Minima est capitis deminutio, cum et libertas et civitas retinentur, sed status hominis commutatur; quod accedit in his qui adoptantur, item in his quae coemptionem faciunt, et in his qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur (Gaius).

Definitiones iuris Romani

Capitis deminutio – дослівно означає зменшення на голову, обмеження правоздатності, зміна правового положення римського громадянина.

Capitis deminutio maxima – утрата волі і всіх громадянських і приватних прав, повне знищення правоздатності – громадянин стає рабом.

Capitis deminutio media (minor) – утрата римського громадянства і приватних прав, що ґрунтувалися на цивільному праві.

Capitis deminutio magna – сукупність обох попередніх змін правового стану.

Capitis deminutio minima – вихід із колишньої родини (але не внаслідок смерті батька) чи вступ в іншу родину, втрата агнації (споріднення з батьком), але не когнації (кровного споріднення), розірвання шлюбу чи втрата громадянських прав.

Слова, примітки, персоналії: Paulus Iulius Юлій Павел – видатний давньоримський юрист II-III ст., префект преторія, учень Муція Сце-

воли. Уривки з його творів увійшли до Дігест; *genus, eris* п рід, тут: категорія; *accido*, 3 тут: траплятися, відбуватися; *aqua et igni interdicere* відмовляти у воді і вогні, тобто виганяти з країни; *fuerit* – *perfectum coniunctivi* від *esse*, перекладати: було; *commuto*, 1 змінювати; *coemptio, onis f* перехід жінки в родину і під владу чоловіка за допомогою урочистого ритуалу (*per aes et libram*); *mancipium, i n* (пізніше *mancipatio*) ритуал відчуження, формальний продаж або передача; *manumitto*, 3 відпускати на волю; *sum* тут: коли; *ei cui* тому кому.

Ad memoriam:

А

De minimis non curat praetor. – Претор (суддя) не займається незначними справами.

In dubio melior est causa possidentis – якщо є сумнів, перевага на боці фактичного володільця.

Ius nudum– пусте (голе) право (яке нічого не дає).

Lex posterior derogat priori. – Наступний закон скасовує попередній.

Maximum ius est saepe maxima iniuria. – Вищий закон часто є найвищою несправедливістю.

Optima legum interpretis consuetudo. – Звичай – найкращий тлумач законів.

Prior tempore potior iure. – Перший за часом – сильніший за правом.

В

A posteriori. – На підставі досвіду.

A priori. – Заздалегідь (незалежно від досвіду).

Ad felicitiora tempora – до кращих часів.

Citius, altius, fortius. – Швидше, вище, сильніше.

Honores mutant mores, sed raro in meliores. – Почесті міняють звичаї, але рідко – на кращі. Грецький історик і письменник Плутарх (50–120) у “Житті Сулли”, повідомляє, що Сулла (давньоримський полководець), який у молодості був м’яким і співчутливим, у проявив крайню жорстокість, ставши диктатором.

Plenus venter non student libenter. – Повний живіт глухий до науки.

Reformatio in peius – зміна на гірше.

Usus est optimus magister omnium rerum. – Досвід – найкращий учитель усього.

Vive valeque, magister carissime! – Живи і бувай здоровий, вельмишановний учителю!

Lectio undecima. Четверта і п'ята відміни іменника. Ablativus loci.

I. 1. Узгодьте прикметники і займенники з іменниками. Провідміняйте словосполучення:

magistratus, us m; Romanus, a, um – римський магістрат

fructus, us m; utilis, e – корисний дохід

domus, us f; meus, a, um – мій дім

usus, us m; publicus, a, um – суспільне користування

res, ei f; publicus, a, um – суспільна справа

fides, ei f; bonus, a, um – сумлінність

dies, ei f; certus, a, um – визначений термін

2. Провідмінюйте:

senatus Romanus, res publica, genu generosum, gradus plenus.

3. Визначте відміну іменників:

die, spe, gradu, manu, campo, populo, lege, scholas, partes, nominum, rerum, orbium, annorum, oppida, nomina, maria, cornua, filiarum, filiorum, fontium, graduum, locum, lacrimam, casum, urbium, tauros, puerorum, capitum, terris, verba, vim, patria, sorore, fructuum, generum.

II. Перекладіть:

1. Abusus non tollit usum. 2. Fructus sine usu esse non potest (Ulpianus). 3. Senātus permittit consūli bellum gerere. 4. Res sacra non recipit aestimationem (Ulpianus). 5. In signis exercitus Romāni sunt littērae: SPQR, id est senātus populusque Romānus. 6. Omne ius, quo utimur, vel ad persōnas pertinet vel ad res vel ad actiōnes (Gaius). 7. Iustitia est fundamentum rei publicae. 8. Superficies solo cedit. 9. Res gestae popūli Romāni multis hominibus notae sunt. 10. Edicta sunt praecepta magistratuum popūli Romāni. 11. Publicum ius est, quod ad statum rei publicae Romānae spectat, ius privātum, quod ad singulōrum utilitatem. 12. De minoribus rebus principes consulant, de maioribus omnes. 13. Res iudicata pro veritate accipitur (Ulpianus).

Слова, примітки: 1. abusus, us m зловживання; tollo, 3 тут: скасовувати, знищувати. 8. superficies, ei f суперфіцій: право мати будівлю на чужій земельній ділянці. Слід розуміти так: те, що міститься на землі, розділяє її участь, тобто належить власнику землі. 12. res maiores більш важливі справи, res minores менш важливі справи. 13. res iudicata питання, остаточно вирішене судом і тому не підлягає розгляду знову тим же судом або судом паралельної юрисдикції.

De magistratibus Romanorum

Principatus magistratuum Romae in manibus consulum erat. Consules erant magistratus annui; consulibus erant imperium et potestas; praeterea consul erat iudex et pontifex maximus. Consul ius vitae necisque habebat.

Item ordinarii magistrātus alii erant. Praetor ius inter cives dicēbat. Quaestōres aerarium curābant. Censor censum agēbat. Postea autem officium censōris erat etiam peccāta civium contra bonos mores notāre atque senātum legēre. Aedīles curam aedium, postea curam ludōrum denique curam annōnae habebant. Extraordinarii magistrātus Romae erant dictātor, magister equitum, decemvīri, tribūni militum consulāri potestāte.

Res Mancipi et nec Mancipi

Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt omnia praedia in Italico solo, tam rustica — qualis est fundus, quam urbana — qualis est domus, item iura praediorum rusticorum (servitutes), velut via, iter, actus, aquaeductus, item servi et quadrupedes, velut boves, muli, equi, asini. Ceterae res nec Mancipi sunt. (Ulpianus)

Magna autem differentia est rerum Mancipi et nec Mancipi. Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum trado sive ex venditionis causa sive ex donationis sive alia ex causa, statim tua fit ea res. (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Mancipium, i n – манципація (обряд придбання). Спочатку був продажем за готівку (за мідь). Потім – уявний продаж (**venditio imaginaria**): набувач брав переданий предмет, вимовляючи урочисту формулу: **Hunc ego hominem iure Quiritium meum esse aio** – Я заявляю, що ця людина за правом квіритів належить мені (є моєю). Її проголошували у присутності п'ятьох свідків і вагаря (**libripens**), ударяв шматком необробленої міді (**randusculum**) по вагах і передавав мідь відчужувачу.

Res Mancipi – манциповані речі, тобто ті, для відчуження яких необхідна манципація, які були предметом куплі-продажу у порядку Mancipium; найбільш важливе майно, італійські земельні ділянки, робота худоба, раби, сільські сервітути.

Res nec Mancipi – всі інші речі, на які право власності передається самою передачею речі

Traditio, onis f передача – передача права власності, що супроводжується фіктивним переданням речі, узгоджена воля сторін втратити і відповідно придбати право власності й дійсні правовідносини між сторонами, які визнають правові норми достатніми для передання права власності

Слова, примітки: magistrātus, us m магістрат, посадова особа; principātus, us m принципат, керуюча роль, панування; imperium, i n вища влада; ius dicere творити суд; annuus, a, um річний; quaestor, ōris

т квестор (фінансовий магістрат); census, us м ценз (податковий перепис населення); annōna, ae f годовий урожай, продовольство; decemvīr, i м децемвір, член колегії десяти; magister equitūm начальник кінноти; nec = non не; praedium, i n земельна ділянка, маєток; fundus, i м поле, ділянка; iura praediorum права маєтків, сервітути; via, ae f дорога, тут право проїзду; iter, itineris м шлях, тут право проходу; actus, us м право прогону худоби; aquaeductus, us м право проведення води; item також; quadrupes, pedis м f чотиринога тварина, худоба; autem однак, але, же; differentia, ae f різниця, розходження; nam тому що, адже; ipsa traditione у силу самої передачі; alterius fieri ставати чужою власністю; pleno iure recipio, ere допускати; itaque у такий спосіб; ex venditionis causae tradere здійснювати передачу на підставі договору купівлі; statim негайно.

Ad memoriam:

А

Actio in rem – речовий позов.

Bonā fide; malā fide – добросовісно; недобросовісно.

Casum sentit dominus. – Хазяїн відчуває випадок, тобто ризик загибелі речі лежить на її власнику.

Casus belli – привід до війни.

Diem eximere – відмінити засідання.

Exponere rem – викласти обставини справи.

Iniectio manus. – накладання руки.

Manu militari – із застосуванням військової сили.

Manus patria potestas – батьківська влада.

Res iudicata pro veritate habetur. – Вирішена справа береться за істинну.

Status quo – існуюче становище.

В

Amicus verus amore, more, ore, re cognoscitur. – Вірний друг пізнається з любові, з поведінки, з мови, зі справи.

Contra spem spero. – Без надії сподіваюсь. Назва відомого вірша Лесі Українки.

Est modus in rebus; sunt certi denique fines. – Все має міру якось, повсюди межі є певні. Горацій (“Сатири”)

Lapsus calami – Описка.

Lapsus linguae – помилка мови.

Lapsus memoriae – помилка пам’яті.

Manus manum lavat. – Рука руку мие.

Nulla dies sine linea. – Жодного дня без рядка. Плутин Старший (23-

79 pp.) пише про художника Апеллеса (IV ст. до н.е.), який щодня малював на картині хоча б одну лінію (“Природничча історія”).

Primā facie – з першого погляду.

Lectio duodecīma. Часи системи перфекта активного стану

I. 1. Провідмініайте в **Perfectum, Plusquamperfectum, Futurum II ind. act.** дієслова: iudico, avi, atum 1 судити; doceo, docui, doctum, 2 – учити, навчати; vivo, vixi, victum 3 жити; mitto, misi, missum, 3 – посилати; sentio, sensi, sensum, 4 – відчувати.

2. Визначте час, спосіб, стан, особу, число дієслів, перекладіть:

fuērit, deleverunt, dedisti, potueram, fecisti, duxerimus, feceratis, rogaveras, mittuntur, potui, egerunt, servaverat, dabo, navigabant, mittentur, debebam, vici, vincitur, ducemur, putaveramus, moventur, sunt.

II. Перекладіть:

1. Praetoris edictum ius civīle adiuvit, aut supplevit, aut correxit. 2. Socrates verba, quae ei orator praeclarus scribserat, in iudicio non dixerat, sed suis verbis se defendit. 3. Gaius Iulius Caesar, postquam a Pharnace, rege Pontico, victoriam reportavit, ad amicum suum scripsit: “Veni, vidi, vici”. 4. Iudices merito reos pro delictis puniverunt. 5. Ius gentium vetuit legatos alienae civitatis tenere. 6. Senex quidam iuveni dixit: “Ego fui, quod tu es, tu eris, quod ego sum”. 7. Bella civilia delevērunt multas divitias Romae. 8. Lucius Titius uxorem Maeviam duxit. 9. Filius a patre hereditatem accēpit. 10. Caesar legatos misit pacem rogatum. 11. Si quaesiveris, invenies. 12. Lucius Titius nepotes suos aequis partibus heredes scripsit. 13. Senatus Catilinam hostem populi appellavit et contra eum exercitum misit.

De fontibus iuris Romani

Ius populi Romani constat ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur; plebis autem appellatione ceteri cives sine patriciis significantur. Sed postea lex Hortensia lata est, qua plebiscita universum populum tenebant; itaque eo modo legibus aequata sunt.

Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit: idque legis vicem obtinet.

Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit.

Edicta sunt praecepta eorum, qui ius edicendi habent; ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. Sed amplissimum ius est in edictis

duōrum praetōrum, urbāni et peregrīni, quorum iurisdictionem in provinciis praesides eārum habent; item in edicto aedilium curulium.

Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eōrum, quibus permissum est iura condere. Si sententiae eōrum omnium in unum concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem obtinet; si vero dissentiunt, iudici licet (quamlibet) sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur. (Gaius)

Слова, примітки, персоналії: consto, constitui, – , 1 складатися; plebiscitum, i n рішення плебса, всенародне рішення; princeps, ipis m голова, вождь, тут: імператор; ius edicendi право видавати едикти; eo distat... відрізняється тим...; responsa prudentium відповіді вчених юристів; lata est (lex) – perfectum ind. pass. fero, tuli, latum, ferre носити, тут: видавати (закон); lex Hortensia – Hortensius, i m Гортензій – римський юрист III ст. до н. е., автор закону, за яким плебісцити набули сили законів; legis vicem замість закону; eōrum, quibus permissum est тих, кому дозволяється; condo, 3 тут: створювати; concurgo, 3 сходиться, збігатися (і стосовно думок також); vero же: sequi слідувати – infinitivus praesentis від відкладного дієслова sequor, 3; Hadriānus, i m Адріан, римський імператор Цезар Траян Август (117-138 pp.). За його наказом був виданий постійно діючий едикт (edictum perpetuum).

Codicillus

Lucius Titius Seium et Maevium, liberos suos, aequis partibus heredes scripsit. Deinde codicillis ita cavit: Lucius Titius Seio, heredi suo, salutem. Maevium, libertum meum, quem in testamento pro parte dimidia heredem institui, eam partem hereditatis veto accipere; in eius locum et partem Publium Sempronium heredem esse iubeo.

Слова, примітки: codicillus, i m кодиціл, приписка, додаток до заповіту, у якому спадкодавець сповіщає спадкоємця, як він його тлумачить, доповнює або змінює свою останню волю, однак скасувати її кодицілом не може; caveo, cavi, cavium, 2 остерігатись, запобігати; dimidium, i n половина.

Ad memoriam:

A

Neminem captivabimus nisi iure victum. – Не заарештуємо нікого, чия провина не доведена судом (принцип недоторканості особи перед королівською владою, сформульований західноєвропейським середньовічним законодавством; в Україні діяв з другої половини XV ст.).

Revocare ad aliud iudicium – просити про перенесення до іншого суду.

В

Dixi et animam meam levavi. – Я сказав і полегшив свою душу. (Бі-
блія)

Exegi monumentum. – Звів я пам'ятник. Початок третьої оди Го-
рація “До Мельпомени”.

Fuit Troia, fuimus Troiani. – Була колись Троя, були ми, троянці.
(Усе минуло без вороття.) Вергілій “Енеїда”.

Gallina scripsit. – Курка нашкрябала.

Pater, peccavi in coelum et coram te. – Отче, я согрішив проти неба і
перед тобою. Слова з євангельської притчі про блудного сина.

Si fecisti, nega! – Якщо зробив це – заперечуй (принцип безчесних
людей).

Veni, vidi, vici. – Прийшов, побачив, переміг. Так Юлій Цезар спо-
вістив про свою перемогу в битві біля Зели над понтійським царем
Фарнаком у 47 р. н.е.).

Lectio tertia decima. Pronomina

I. 1. Перекладіть та провідмінійте:

is amicus bonus, ea amica bona, id verbum bonum, ea vita mea, is
agricola solus, id bellum longum, is nauta peritus, ea filia praeclara, id
astrum album.

2. Визначте відмінкові форми, перекладіть:

heredum meorum, in eo libro, filii tui, fundos vestros, culpa mea, ei vi-
ro, alios discipulos, populo meo soli, illi domini, totius vitae humanae, ipsi
amici mei, tuam potentiam, totius agri, ipsum collegam, servorum tuorum,
illas epistulas, unam bestiam.

II. Перекладіть:

1. Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere
(Ulpianus). 2. Lex nemini facit iniuriam. 3. Scire leges non hoc est verba
eārum tenere, sed vim ac potestate (Celsus). 4. Iudices condemnant eos, qui
delicta efficiunt. 5. Commōdum ex iniuria sua non habere debet. 6. Nihil
dat, qui non habet. 7. Quisque populus suum ius sibi constituit. 8. Lex est,
quod populus iubet et constituit. 9. Qui facit per alium facit per se. 10. De-
lictum facere is solet, cui prodest. 11. Iuris praecepta sunt haec: honeste
vivere, alterium non laedere, suum cuique tribuere. 12. Leges cum omnibus
semper una atque eadem legis loquuntur. 13. De vobis et de libris vestris
curate. 14. Quis huic rei est testis? 15. Legis virtus haec est: imperare,
vetare, promittere.

Примітки, персоналії: 9. Йдеться про основи представництва,
відповідальності наймача або хазяїна за дію службовця або слуги. 10.

cui prodest кому на користь. 11. praecepta iuris приписи права. 12. loquor, locutus sum, 3 говорити, розповідати – відкладне дієслово (перекладати активом).

Res corporales et incorporales

Quaedam res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, velut ius hereditatis, ususfructus, obligationes.

Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, id plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipsum ius succeSSIONis et ipsum ius utendi-fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediōrum urbanōrum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Res corporales – тілесні речі, відчутні на дотик, що можуть бути предметом права власності.

Res incorporales – безтілесні речі: права і юридичні ситуації, які можуть бути предметом юридичної дії.

Ususfructus – право користування чужою річчю, а також плодами і доходами від неї.

Ius utendi – речове право особисто користуватися чужою неживиною річчю.

Ius fruendi – речове право особисто одержувати від речі природні здобутки, не змінюючи сутності самої речі.

Слова, примітки: **quaedam ... quaedam** деякі ... деякі; **succeSSio, onis f** спадкоємство; **contineo, 2** містити, включати (до свого складу); **percipio, 3** збирати, пізнавати, тут: отримувати; **plerumque** у більшості випадків, переважно; **eodem numero esse** бути у тому ж числі, належати.

Ad memoriam:

A

Conditio sine qua non – необхідна умова.

Cui bono? Cui prodest? – Кому вигідно? Хто від цього має зиск?

Cuius commodum, eius periculum. – Чий зиск, того й ризик.

Ipso iure – у силу самого права, автоматично.

Nemo iudex in propria causa. – Ніхто не суддя у власній справі.

Partium mearum non est – мені не підсудне, не в моїй компетенції.

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando? – Хто, що, де,

за чієї підтримки, чому, яким чином, коли (запитання, які ставили перед собою слідчі).

Suum cuique. – Кожному своє. Положення римського права – кожному належить те, що належить за правом. Ульпіан писав: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere.* – Справедливість – це постійна і безперервна воля надавати кожному своє право

В

Aut Caesar, aut nihil. – Або Цезар, або ніщо (або пан, або пропав). Ці слова Светоній приписує імператору Калігулі. Вираз став гаслом італійського кардинала Чезаре Борджіа (1475-1507).

De mortuis aut bene, aut nihil. – Про мертвих або добре, або нічого (не говорити). Вислів належить одному з семи мудреців Хілону (IV ст. до н.е.)

Eo ipso – тим самим.

Ex nihilo nihil fit. – З нічого ніщо не виникає. Парафраза основного положення епікурейської філософії у Лукреція (“Про природу речей”).

Qui non nobiscum, adversus nos est. – Хто не з нами – той проти нас.

Lectio quarta decima. Часи системи перфекта пасивного стану.

Participium perfecti passivi. Participium futuri activi

I. 1. Утворіть дієприкметники теперішнього, минулого та майбутнього часу від дієслів:

Iudico, avi, atum, 1; taceo, ui, itum, 2; describo, scripsi, scriptum, 3; finio, iui, itum, 4.

2. Визначте час, стан, відмінок, число дієприкметників і перекладіть:

Dantis, soluti, incidens, scriptum, potens, accusantis, punientis, punitus, tacentem, probatae, laborantium, lecturus, credituris, dictus, eruditus, docti, accepta, missa.

3. Утворіть третю особу однини та множини всіх часів системи перфекта пасивного стану:

do, dedi, datum, 1; obideo, sessi, sessum, 2; doceo, ui, ctum, 2; perdo, didi, ditum, 3; permitto, misi, missum, 3.

4. Замініть активну конструкцію пасивною. Перекладіть:

1. *Censores populi Romani mores rexerunt.* 2. *Oratio clara advocati iudices commovit.* 3. *Testator testamentum suum non mutavit.*

II. Перекладіть:

1. *Nomina ipse iure divisa sunt.* 2. *Ius civile vigilantibus scriptum est (Scaevola).* 3. *Roma condita est a Romulo et Remo.* 4. *Leges Romanorum, ad rem publicam pertinentes, severae erant.* 5. *Apud Romanos feminae ab*

omnibus civilibus et publicis remotae erant. 6. Voluntas testatoris, quae in testamento scripta est, legis vim habet et non mutatur. 7. Sententiae Ulpiani probatae sunt. 8. Corpus iuris civilis a multis viris claris factum est. 9. Omnem rem familiarem, a patre relictam, filii eius acceperunt. 10. Iudices, consilium capientes in privatas et publicas causas, iusti esse debent. 10. Eum virum defensurus sum, quod is delictum non fecit.

Слова, примітки, персоналії: 1. nomen, inis n ім'я, тут: боргове зобов'язання. 2. vigilans, ntis той, що не спить, пильний. Фразу слід розуміти так: той, хто не користується своїм правом, сам винен у своєму збитку. 5. remotae erant – plusquamperf. ind. pass. дієслова removeo, movi, motum, 2 усувати, звільняти.

Interpretatio stricta

In testamento, a Lucio Titio facto, ita scriptum erat: “Maevius, filius meus primogenitus, heres esto. Lanam, quae die mortis meae in aedibus meis inventa erit, heres meus Seiae, sorori suae, dare damnas (=obligatus) esto”.

Quaestio ita proposita est: an vestis, ex lana facta, legato continetur? Item Sempronio legata est materia, ex materia autem navis aedificata erat ante mortem testatoris. An navem Sempronio dare obligatus est? Quoniam ex contextu haud ambigua testatoris voluntas non apparet, locus est strictae interpretationi et exacta verborum significatio spectatur. Quod ergo est? Testamento videntur comprehensae lana et materia, non autem res artificio et opere confectae; navis igitur et vestis in bonis heredis permanebunt.

Definiōnes iuris Romāni

Heres – спадкоємець, універсальний спадкоємець спадкодавця, який відповідно до цивільного права, призивався за заповітом або за законом

Legatum – легат, відмова, безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцем певних сум або речей комусь.

Слова, примітки: esto – imperativus futuri; primogenitus, a, um першородний; aedes, ium pl. покої, дім; quaestio, onis f слідство, розслідування; an питальна частка чи, або; propono, ui, situm, 3 виставляти, пропонувати; quoniam оскільки, тому що; haud не, аж ніяк; ambiguus, a, um двозначний, хиткий; appareo, ere 3 – виявляти, проявляти себе; stringo, ere 3 – виймати, витягати; interpretatio, onis f. – тлумачення; exacte – точно, ретельно; significatio, onis f. – вказівка, посвідомлення, оголошення; comprehendo, ere 3 – зв'язувати, поєднувати; permaneo, ere 2 – залишатися, перебувати

Ad memoriam:

А

Locus regit actum. – Місце керує актом (тобто форма правочину визначається законом місця його укладення).

Sero venientibus ossa – Тим, хто пізно приходить – кістки (Хто пізно ходить, той сам собі шкодить).

Vae victis – горе переможеним.

В

Alea acta est. – Жереб кинуто (слова Цезаря при перетинанні ним річки Рубікон, тобто назад шляху немає).

Ave, Caesar, moritūri te salūtant! – Радій, Цезарю, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе! (звернення гладіаторів до імператора перед виходом на арену). Спочатку римляни влаштовували гладіаторські бої лише на поминках, Светоній (69-141) у творі *Життя дванадцяти Цезарів* пише, що так вітали імператора Клавдія гладіатори, які направлялись на морський бій. Та пізніше ними відзначалися й радісні події: військові перемоги, завершення побудови храму, дні народження імператора.

Bellum omnium contra omnes. – Війна всіх проти всіх (Т. Гоббс).

In maleficiis voluntas spectatur, non exitus. – При злочинах береться до уваги воля, а не результат.

Quot capita, tot sententiae. – Скільки голів, стільки й думок.

Lectio quinta decima. Numeralia Числівники

I. 1. Провідмінійте словосполучення: unus testis; duae filiae, tres edicta

2. Запишіть арабськими цифрами і словами : XXI, CLX, CCXCV, DCCCXXXIII, MCMXLI.

3. Запишіть римськими цифрами: 67, 89, 1985, 2003, 508, 94.

4. На фронтоні портика Одеського національного академічного театру опери та балету написано є надпис:

MDCCCLXXXIV MDCCCLXXXVII

ARDEBAT ANNO MCMLXVII RESTITUTUM

Перекладіть надпис. Замініть цифри числівниками.

II. Перекладіть:

1. Nemo debet bis vexari pro una et eadem causa. 2. Plus valet unus oculatus testis, quam auriti decem. 3. Duo litigant, tertius gaudet. 4. Leges duodēcim tabulārum anno ab urbe condita quadringentesimo quinquagesimo editae sunt. 5. Duas uxōres eōdem tempore habere non licet. 6. Septem fuerunt reges Romani: primus fuit Romulus, septimus Tarquinius

Superbus. 7. In legione Romana decem erant cohortes, in cohortae tres manipūli, in manipūlo duae centuriae: primo centuria centum milites habebat (unde centuria appellabatur), deinde modo quinquaginta. 8. Roma anno septingentesimo quinquagesimo tertio condita est. 9. Nemo potest dominis pariter servire duobus. 10. Duarum civitatum civis esse iure nostro nemo potest.

Слова, примітки, персоналії: 1. vexo, avi, atum, 1 турбувати, мучити (vexari – infinitivus praes. pass.). 2. testis oculatus безпосередній свідок, очевидець; testis auditus тут: свідок за чутками. 6. Tarquinius Superbus, і Тарквіній Гордий (VII і останній римський цар, вигнаний з Рима у 510-509 pp. до н. е.).

De iudiciis publicis

Iudicia publica in republica Romana haec erant. Si quis a consule per quaestorem parricidii vel per duumvros perduellionis capitis condemnabatur, is lege Valeria de provocazione ad populum provocare poterat et tum eius res comitiis centuriatis agebatur. Comitiis centuriatis reus aut absolvebatur aut condemnabatur.

Si quis a magistratu mulctae condemnabatur supra, quam lex Aternia Tarpeia permittēbat, id est supra, quam duae oves et triginta boves vel tria milia assum et viginti, condemnatus etiam ad populum provocare poterat et tum comitiis tributis reus aut absolvebatur aut certae mulctae condemnabatur.

Postea iudicia publica ad quaestiones perpetuas perveniēbant. Prima quaestio perpetua ex lege Calpurnia de pecuniis repetundis anno sexagesimo quarto ab Urbe condita constituta est.

Deinde eodem saeculo secundum leges Iulias et Cornelias quaestiones perpetuae constitutae sunt, quae de aliis criminibus iudicia commitēbant, uti de crimine maiestatis, de adulteriis, de sicariis et veneficiis, de parricidio, de peculatu, de ambitu, de annona et ceteris criminibus.

Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exilium est, hoc est aqua et igni interdictio.

Слова, примітки, персоналії: Valerius, і м римський консул у 449 р. до н. е.; parricidium, і п вбивство, державна зрада; duumvir, і м дуумвір, член судової колегії; Aternius, і м римський консул, юрист; lex Aternia Tarpeia закон Атернія про розмір грошових штрафів (454 р. до н. е.); permitto, 3 тут: дозволяти; Calpurnius, і м Кальпурній, римський консул 133 р. до н. е.; lex Calpurnia закон Кальпурнія про хабарі (149 р. до н. е.); pecunia repetundarum гроші, які підлягають стягненню з адміністративних осіб, як одержані ними у вигляді хабарів чи шляхом

вимагання; *comitia tributa* збори у Римі, учасники якого голосували по трибах; *comitia centuriata* народні збори у Римі, учасники яких голосували по центуріях; *questiōnes perpetuae* постійні суди, у класичну епоху: регулярний кримінальний процес обвинувального характеру (*ordo iudicorum publicorum*) на відміну від більш раннього кримінального процесу – *comitia*; *Cornelia lex* за цим законом (82 р. до н. е.) було організовано окремі суди для ряду кримінальних злочинів; *aqua et igni interdicere* відмовляти у воді і вогні, відмовляти у всіх громадянських і майнових правах для тих, хто збирався у вигнання (несанкціоноване повернення з якого порівнювалося до стану поза законом).

Ad memoriam:

A

Leges duodecim tabularum (LXII). – Закони XII таблиць.

Non bis in idem – Не двічі про те саме. Формула римського права – не може бути двох висловлювань стосовно однієї провини.

Pacta tertiis nec nocent nec prosunt – Договори не спричиняють третім особам ані шкоди, ані користі.

Quaesitor, -ōris m – слідчий.

Res nullius cedit primo occupanti – Річ нічия стає власністю першого, хто її захопить.

Semel heres – semper heres. Одного разу спадкоємець – завжди спадкоємець.

Tabella quaestiōnis – протокол допиту.

Tertius interveniens – третейський суддя.

Testes citāre – викликати свідків

Testes interrogāre – допитувати свідків.

Testes muti – німі свідки, речові докази.

Testis unus – testis nullus – Один свідок – не свідок.

Tres faciunt collegium – Троє утворюють товариство. Положення римського права, сформульоване в Дігестах Юстиніана.

B

Bis dat, qui cito dat. Подвійно дає той, хто дає швидко.

Conscientia – mille testes. – Совість – тисяча свідків.

Duabus sedēre sellis – Сидіти на двох стільцях.

E plurībus unum. – З багатьох єдине (гасло США).

Primus omnium – Перший з усіх.

Semel scriptum, decies lectum. – Раз написано, десять разів прочитано.

Tertium non datur. – Третього не дається.

Una hirundo non facit ver. – Одна ластівка не робить весни. Грецький байкар Езоп (VI ст. до н.е.) розповідає про молодого марнотратника і ластівку. Юнак прогуляв усі гроші, що отримав від батька. Якось побачив в небі першу ластівку. Зрадівши, що скоро літо, юнак продав свій теплий плащ. Проте невдовзі стало ще холодніше, ластівка замерзла, а хлопець почав її лаяти, нібито вона його обдурила.

Unus dies gradus est vitae. – Один день – це крок життя.

Unus multōrum – Один з багатьох.

Lectio sexta decīma. Інфінітиви. Інфінітивні звороти.

Accusatīvus cum infinitīvo. Nominatīvus cum infinitīvo

I. 1. Утворіть і перекладіть усі форми інфінітивів для дієслів:

Iudico, avi, atum, 1; taceo, ui, itum, 2; describo, scripsi, scriptum, 3; finio, ivi, itum, 4.

II. Перекладіть. Визначте інфінітивні звороти:

1. Constat ad salutem civium inventos esse leges. 2. Meum esse aio. 3. Paulus negat actiōnem in hoc casu a praetōre dari. 4. Publium Sempronium herēdem meum esse iubeo. 5. Lex iubet scelerātos punīri. 6. Actor probat se agrum possidēre. 7. Scimus Ciceronem oratorem clarissimum fuisse. 8. Ulpianus dicit sententiam Iuliāni veram esse. 9. Sententia Pauli vera esse vidētur. 10. Lex vetat quemque bis pro uno scelēre punīri. 11. Putāmus leges Romanōrum esse iustas et necessarias. 12. Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor (Senēca). 13. Dicēris culpam tuam negāre non potuisse. 14. Qui tacet, consentīre vidētur.

Слова, примітки, персоналії: 1. invenio, veni, ventum, 4 тут: створювати, винаходити. 8. Iulianus, i m (Salvius) Сальвій Юліан – один з найвидатніших юристів за всю історію римського права, працював за часів імператора Адріана, склав за його дорученням edictum perpetuum (постійно діючий едикт, зміни в який можна було вносити тільки з дозволу імператора). 11. Senēca, ae m (Lucius Annaeus) Луцій Аней Сенека (бл. 4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) римський філософ, політичний діяч і письменник.

Mancipatio

Mancipatio est imaginaria quaedam venditio, quod ad ipsum ius proprium civium Romanōrum est. Eāque res ita agitur: coram non minus quam quinque testibus, civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem conditionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is qui mancipio accipit, aes tenet et ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque librā. Deinde aere percutit, libram idque aes dat ei, a quo mancipium accipit, quasi pretii loco.

Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur, nec ullus aureus vel argenteus in usu erat, sicut ex lege Duodecim tabularum intellegere possumus. Eorumque nummorum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere

Mancipatio locum habet inter cives Romanos eosque peregrinos, quibus commercium datum est (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Mancipatio, onis f манципація – формальне, абстрактне і довільне надбання квіритського права (**ius Quiritum** – найдавніше право римської громади, що спочатку поширювалося тільки на патриціїв, а потім на всіх римлян). Спочатку **mancipatio** була продажем за готівку (за мідь). Потім – уявний продаж (**venditio imaginaria**): набувач брав переданий предмет, вимовляючи урочисту формулу у присутності п'ятох свідків і вагаря (**libripens**), ударяв шматком необробленої міді (**randusculum**) по вагах і передавав мідь відчужувачу.

Слова, примітки, персоналій: coram у присутності; pubes, eris повнолітній, дорослий; teneat дієслово teneo, tenui, tentum, 2 у Praesens coniunctivi активі перекладати так: тримав би; libra aenea мідні ваги; libripens, endis m вагар (присутній під час формальних угод); aio (verbum defectivum неправ. дієслово) я кажу, що... – головне дієслово, далі – зворот Accusativus cum infinitivo; ideo тому, з тієї причини; percutio, cussi, cussum, 3 тут: ударяти; pretii loco замість ціни; quibus commercium datum est яким надано право займатися, торгівлею, укладати угоди.

Ad memoriam:

A

Fatētur facinus, qui iudicium fugit. – Визнає себе винним той, хто уникає суду.

Fur semper moram facere videtur. – Вважається, що злодій завжди зволікає.

Legem brevem esse oportet – Закон мусить бути коротким.

B

Admiror te, paries, non cecidisse ruinis, Qui tot scriptorum toedia sustineas. – Я дивуюся тобі, стіно, що ти досі не впала в руїнах, витримуючи на собі дурниці стількох писак (графіті у Помпеях).

Nominem te esse memento! – Пам'ятай, що ти людина!

Homo sum: humani nihil a me alienum puto – Я людина, і вважаю, що ніщо людське мені не чуже. (Теренцій)

Mendacem memorem esse oportet. – У брехуна має бути добра пам'ять.

Nec scire fas est omnia. – Неможливо знати все.

Notum est amōrem caecum esse. – Відомо, що кохання сліпе.

Ruthenōrum me esse gloriōr et libenter profiteor. – Я з русинів, про що заявляю охоче і з гордістю (Станіслав Оріховський-Роксолан – український філософ, письменник XVI ст.).

Scio me nihil scire – Я знаю, що нічого не знаю. Переклад латиною славетних слів Сократа, які наводить його учень Платон у творі *Апология Сократа*.

Lectio septīma decīma. Gerundium. Gerundivum. Відкладені дієслова. Напіввідкладені дієслова.

I. 1. Утворіть усі форми герундія і герундива від поданих дієслів, перекладіть:

obligo, avi, atum 1 зобов'язувати; rescipero, avi, atum 1 знову одержувати; informo, avi, atum 1 інформувати, повідомляти; doceo, ui, ctum 2 учити; vivo, xi, ctum 3 жити, disco, didici, —, 3 учитися. eligo, legi, lectum 3 вибирати

II. Перекладіть, укажіть герундії і герундиви, поясніть їх вживання:

1. In iudicando criminosa celeritas. 2. In novo casu novum remedium apponendum est. 3. Homo ad intellegendum et ad agendum natus est. 4. Libertas est potestas faciendi id, quod iure licet. 5. Magistratus populi Romani ius edicendi habent. 6. Lex iubet, quae facienda sunt, prohibetque contraria. 7. Interpretare et concordare legis legibus est optimus interpretandi modus. 8. Lex deficere non potest in iustitia exhibenda. 9. Culpam demonstrata puniendi est. 10. Ius legum ferendarum habebant maximi magistratus Romanorum. 11. Turpes conditiones remittendae sunt (Marcellus). 12. Ut ad cursum equus, ad arandum bos, ad indagandum canis, sic homo ad intelligendum et agendum natus est. 13. Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt (Paulus). 14. Non est certandum de regulis iuris. 15. Qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequitur. 16. Non exemplis sed legibus iudicandum est (Celsus).

Слова, примітки, персоналії: 1. celeritas, atis f тут: поквапливість. 2. casus novus безпрецедентна справа; arpono, posui, positum 3 тут: застосовувати. 11. Marcellus Ulpius Ульпій Марцел – видатний римський юрист II ст. 13. quae habuerunt що вже дістали (мають) plusquamperf. ind. act. 14. regulae iuris норми права. 15. matrem sequitur наслідую після матері.

De decemviris

Anno ante aeram nostram CCCCLIII Romani tres viros legum cognoscendarum causam in Graeciam miserunt. Hi primum Athenas ad Solonis

leges describendas venērunt. Tum in alias Graeciae civitatēs ad leges, mores, institūta cognoscenda iter fecērunt. Post legatōrum reditum proximo anno decemvīri legibus scribendis creāti sunt. In his fuit Appius Claudius, vir magnae auctoritātis et probitātis. Leges in XII tabulis inscriptae sunt. Anno CCCL itērum decemvīri ad rem absolvendam creāti sunt. Proximo anno decemviris munus abrogātum est, quod in legibus scribendis severiōres fuērunt.

Слова, примітки, персоналій: anno – ablativus tempōris; causā прийменник (з genetivus); Solo, onis m Солон, афінський законодавець, архонт 594 р. до н. е., один із семи мудреців, помер у 559 р. до н. е., у результаті реформ, здійснених Солоном, в Афінах сформувалася демократія, скасоване боргове рабство, пом'якшено кримінальне законодавство; Appius Claudius Аппій Клавдій – консул і децемвір (451-450 рр. до н.е.), відомий своєю жорстокою політикою проти плебеїв; itērum знову, ще раз; munus, ēris n обов'язок; severiōres – gradus comparativus.

De servitutibus

Servitudes aut personarum sunt, ut usus et usufructus, aut rerum, ut servitudes rusticorum praediōrum et urbanorum. Servitudes rusticorum praediōrum sunt hae: iter, actus, via, aquaeductus.

Iter est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi.

Actus est ius agendi vel iumentum vel vehicūlum. Itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet et iter habet etiam sine iumento.

Via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet.

Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum alienum (Ulpianus, Marcianus).

Definitiones iuris Romani

Servitudes – сервітути, речові права на чужу річ, що забезпечують повне або часткове користування річчю й нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою або з певною особою.

Servitudes personarum (hominem) – особисті сервітути, які нерозривно пов'язані з певною особою.

Usus – право користування чужою річчю.

Usufructus – право на користування чужим майном, одержання з нього доходів як особистий сервітут.

Servitudes praediōrum (rerum) – земельні сервітути, які нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою.

Servitudes praediōrum rusticorum – сільські земельні сервітути.

Servitudes praediōrum urbanorum – міські земельні сервітути.

Примітки: йдеться про сільські сервітути: *iter, itinēris* п тут: право проходу; *actus, us* м тут: право прогону скота; *via, ae f* тут: право проїзду повозок через чужу ділянку; *aquaeductus, us* м тут: право проведення води через чужу ділянку; *eundi* – genetivus герундія від дієслова *eo*, *ii, itum, ire* йти

Ad memoriam:

А

Ad deliberandum – До роздумів, для роздумів.

Animus iniuriandi – Готовність вчинити злочин, злочинний намір.

Culpa in eligendo – Провина у виборі (відповідальність за шкоду, заподіяну довіреною особою).

Honōris causā – З повагою до заслуг.

In dubiis reus est absolvendus. – У сумнівних випадках обвинувачуваний звільняється від переслідування.

Ius navigandi. – Право судноплавства (морське право).

Ius possidendi. – Право володіння.

Ius respondendi. – Право публічних консультацій.

Ius utendi et abutendi. – Право користування і використовування, право користуватися річчю за власним розсудом, тобто право власності.

Ius utendi-fruendi. – Право користування річчю і плодами (доходами) від неї.

Modus vivendi – Спосіб життя, порядок взаємовідносин (у міжнародному праві).

Onus probandi – Тягар доказу, повинність наводити докази

Pacta sunt servanda. – Угод слід дотримуватися.

В

Aliis inserviando consūmor. – Слугуючи іншим, виснажуюсь сам. Напис під свічкою, символом самопожертвування, який міститься у популярних в Європі XVI ст. збірках символів і емблем

Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt. – Докази треба не рахувати, а зважувати. Положення формальної логіки.

Ars amandi – *Мистецтво кохання* – назва твору римського поета Овідія (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.)

De gustibus non disputandum. – Про смаки не слід сперечатися (про смаки не сперечаються).

Docendo discimus – Навчаючи (інших), ми навчаємося (самі).

E duobus malis minimum eligendum est. – Із двох лих слід вибрати найменше.

Equi donāti dentes non sunt inspiciendi. – Дарованому коню в зуби не треба дивитися.

Gutta cavat lapidē non vī, sed sāepe cadēdo. – Крапля точить камінь не силою, а частим падінням. Перша частина вислову належить Овідію. Доповнив її англійський єпископ Латимер (1485 – 1555).

Locus standi. – Точка зору.

Memento moriendum esse. – Пам'ятай, що треба вмирати. Формула вітання, якою обмінювались при зустрічі монахи ордену траппістів, заснованого 1664 року.

Patriae in serviendo consūmor. – Я виснажуюсь від служіння батьківщині. (Бісмарк)

Pax quaerenda est – Слід добиватися миру.

Quod erat demonstrandum (скорочено Q.e.d.) – Що треба було довести.

Verbis ut nummis utendum est. – Словами треба користуватися як грошима (економно).

Lectio duodevicesīma. Аблатив незалежний Ablativus absolutus

I. Перекладіть, звертаючи увагу на зворот **ablativus absolutus:**

1. Actōre non probante, reus absolvitur. 2. Causā cognītā, praetor actiōnem dat aut denēgat. 3. Qui, vetante praetōre, fecit, adversus edictum fecisse vidētur (Digesta). 4. Regibus expulsos consules Romae creati sunt. 5. Me absente, consilium bonum captum est. 6. Lex, nemīne contradicente, probāta est. 7. Lege latā in senātum, senatōres dissensērunt. 8. Causā in iudicio victā, advocātus gaudet. 9. Augustus princeps natus est Cicerone et Antonio consulibus. 10. Lex est generale iussum populi aut plebes rogante magistratu (Capito). 11. Duo ex tribus iudicibus, uno absente, iudicāre non possunt. 12. Controversia inter fratres orta Romulus Remum occidit.

Слова, примітки, персоналії: 3. Nota bene: у реченні є зворот Nom. cum inf. 5. absens, absentis – part. praesentis activi дієслова absum, afui, -, abesse бути відсутнім; capere consilium вирішувати. 7. latus, a, um – participium perf. pass. дієслова ferro, tuli, latum, ferre тут: видавати 10. Capito (Ateius Gnaeus) Гней Атей Капітон – відомий юрист V ст. 12. orior, ortus sum, oriri виникати, починатися

In iure cessio

1. In iure cessio hoc modo fit: apud magistrātum populi Romāni, velut praetōrem, is, cui res in iure ceditur, rem tenens, ita dicit: “Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio”. Deinde postquam hic vindicaverit, praetor interrōgat eum, qui cedit, an contra vindicet. Quo (eo) negante aut tacente tunc ei qui vindicaverit, eam rem addicit. Hoc fieri potest

etiam in provinciis apud praesides eorum.

2. Plerumque tamen mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest nec necesse (est) cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem provinciae agere (Gaius).

3. In iure cessio fit per tres personas: in iure cedentis, vindicantis, addicentis.

4. In iure cedit dominus; vindicat is, cui ceditur; addicit praetor (Ulpianus).

Definiōnes iuris Romāni

In iure cessio – судова цесія, поступка в праві, процесуальна поступка перед претором, передача права. Поступка права здійснювалася у формі удаваного судового процесу про право власності на річ. Покупець вимагав річ, щодо якої набувач стверджував, що вона належить йому. Продавець визнавав вимогу покупця, а претор, перед яким відбувалася ця процедура, визнавав право власності на річ.

Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio (Я заявляю, що ця людина за квіритським правом є моєю) – це стародавня процесуальна формула, яку проголошували під час обряду манципації.

Слова, примітки: hoc modo fit відбувається таким чином; is, cui res in iure ceditur той, кому уступається річ у претора; an contra vindicet чи подаватиме він позов про віндикацію; eo negante aut tacente – зворот Ablativus absolutus, перекладати підрядним реченням умови: якщо той відхиляє...; non interest nec necesse – не має ні сенсу, ні необхідності.

Ad memoriam:

A

Cetēris paribus – За інших рівних (умов).

Ex aequo et bono – Добром і справедливістю.

Exercitio iudiciōrum – Судове провадження.

Flagrante delicto – Коли злочин розпалюється, тобто на місці злочину.

Mutātis mutandis – Вносячи відповідні зміни.

Opē exceptiōnis – У порядку заперечення.

Ordo iudiciōrum – Судоустрій.

Pendente appellatiōne – До розгляду скарги.

Pendente lite – До закінчення судового провадження.

Referente praeside – За доповіддю голови.

Reo absente – За відсутності відповідача.

B

Deo iuvante. – З Божою допомогою.

Deo volente. – На все Божа воля.

Duobus litigantibus tertius gaudet. – Де двоє сваряться, третій радіє.

Etiam sanāto vulnere cicatrix manet. – Хоч навіть рана вилікувалась, рубець залишається.

Inventa lege, inventa fraude. – Коли винайдено закон, винайдено і обман.

Iove nondum barbato. – Коли ще Юпітер був без бороди.

Manu aedificata manu destruo. – Споруджене рукою – рукою і зруйную. За переказами, слова Богдана Хмельницького стосовно Кодацької фортеці.

Me mortuo terra miscetur. – Після моєї смерті земля змішується з вогнем. (Після нас – хоч потоп).

Pollice verso – З повернутим пальцем. Так у римському цирку глядачі вимагали добити пораненого гладіатора.

Terra mutata non mutantur mores. – Хоч земля змінилась, звичаї не змінюються.

Lectio undevicesima. Modus coniunctivus. Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях

1. Перекладіть та поясніть значення форм кон'юнктива:

1. Quod sentimus, loquamur; quod loquimur, sentiamus. 2. Amemus patriam nostram et pareamus legibus eius. 3. Vivat nostra civitas, vivat, crescat, floreat! 4. Ferat consul legem novam. 5. Puniantur cives impio. 6. Quis hoc credat? 7. Quid agam, iudices? 8. An reus culpam suam negaret? 9. Absint doli mali in animis nostris. 10. Absolvatur culpa reus. 11. Qui dedit beneficium, taceat, narret, qui accepit. 12. Sit mens sana in corpore sano! 13. Quod nescitis, ne dicatis. 14. Sit nox cum somno, sit sine lite dies! 15. Ne quis sit iudex in sua causa. 16. Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat. 17. Pro patria quis bonus dubitet mortem oppetere? 18. Quid est pace dulcius? 19. Ametis patriam vestram et pareatis legibus eius. 20. Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.

De iure personarum

1. Omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. Prius videamus de personis. Summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini.

Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex servitute manumissi sunt (Gaius).

2. Est autem manumissio de manu missio, id est, datio libertātis: nam quamdiu quis in servitūte est, manui et potestāti suppositus est, manumissus autem liberātur potestāte (Digesta).

3. Sequitur de iure personarum alia divisio: nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam aliēno iuri sunt subiectae. Rursus earum personarum, quae aliēno iuri subiectae sunt, aliae in potestāte, aliae in manu sunt (Gaius).

4. Videāmus nunc de iis, quae aliēno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae illae personae sint, simul intellegēmus, quae sui iuris sint. Ac prius dispiciāmus de iis, qui in aliēna potestāte sunt.

In potestāte itāque sunt servi dominorum, quae (= et ea) potestas iuris gentium est: nam apud omnes gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino adquiri (Gaius).

5. Sed hoc tempore neque civibus Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos saevire: male enim nostro iure uti non debemus (Gaius).

6. Item in potestāte nostra sunt liberi nostri. Quod (= et id) ius proprium civium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filiis suis habent potestatem, qualem nos habemus (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Libertīni – вільновідпущені – це ті, кого відпустили на волю із законного рабства (Гай).

Ingenui – вільнонароджені. Марціан писав так: **Ingenui sunt, qui ex matre libēra nati sunt: sufficit libēram fuisse eo tempore quo nascitur, licet ancilla concepit.** – Вільні – це ті, хто народжені матір'ю, вільною під час пологів, навіть якщо вона завагітніла, коли була рабинею.

Manumissio (від **manumitto, mīsi, misum** 3 звільняти з рабства, відпускати на волю) – відпускання на волю. Обряд здійснювався над рабом, який після того ставав вільновідпущеником (**libertīnus**).

Persōna sui iuris – особа свого права, **pater familias**.

Pater familias – батько сімейства, домовладика, єдина особа sui iuris у римській родині, її голова, обов'язково – римський громадянин.

Persōna aliēni iuris – особа залежна, підвладна. Це усі інші члени родини: дружина, сини, доньки, онуки, всиновлені, невістки.

Ius vitae necisque – право життя і смерті, центральне повноваження домовладика, що залишається чинним упродовж усього класичного періоду.

Emancipatio – звільнення дітей (або онуків) з-під батьківської влади.

Слова, примітки: *rursus* тут: з іншого боку, у свою чергу; *videāmus coniunctivus hortativus*: розглянемо; *quaedam ... quaedam* деякі ... деякі; *iuris gentium* (gen. *possesivus*) *est* стосується галузі права усіх народів; *dominis in servos.... potestatem esse* рабовласникам належить влада над життям і смертю рабів; *vitae necisque = vitae ac necis*; *hoc tempore* (abl. *temporis*) у наш час; *animadverto, verti, versum* 3 тут: спостерігати; *supra modum et sine causa* надмірно і безпричинно; *saevire in aliquem* бути жорстоким відносно когось.

Ad memoriam:

А

Absit! – Нехай не буде!

Audiatur et altera pars – Нехай буде вислухана і друга сторона.

Caveant consules – Нехай консули пильнують!

Fiat iustitia et pereat mundus. – Хай здійсниться правосуддя, навіть якщо світ загине. (гасло імператора Священної Римської імперії Фердинанда I)

Habeas corpus – Ти можеш мати тіло (недоторканим). Судовий наказ *habeas corpus* на предмет переміщення особи, що перебуває під стражею з тим, щоб вона змогла бути судимою за місцем вчинення злочину.

Invitat culpam qui peccatum praetērit – Несе вину той, хто проходить мимо злочину.

Ne bis in idem procedatur – За одне й те ж двічі нехай не карають

Ne repetatur – Не повторювати.

Ne varietur – Не змінювати.

Per fas et nefas – Усіма правдами і неправдами (через закон і беззаконня).

Respondeat superior – Нехай відповідає вищий (за статусом).

В

Ante victoriam ne canas triumphum – До перемоги не співай тріумфу.

Fēci, quod potui, faciānt meliōra potēntes. – Я зробив, що міг, нехай ті, що можуть, зроблять краще. Це віршована парафраза формули, якою римські консули закінчували свою звітну промову, передаючи повноваження.

Fiat lux! – Хай буде світло! Вислів із *Біблії* (Книга *Буття*). Винахідника книгодрукування Іогана Гутенберга (бл. 1399 – 1468) зображували тримаючим розгорнутий папір із написом *Fiat lux!*

Odērint, dum metūant – Нехай ненавидять, аби боялися. Вислів імператора Калігули, який наводить Светоній у *Житті дванадцяти Цезарів*.

Ómnia vincit amor et nós cedámus amóri. – Усе перемагає любов, скорімося і ми любові. Вергілій *Буколіки*.

Prosit! – На здоров'я!

Quíddquid agís, prudénter agás et réspice finem. – Все, що робиш, роби розумно і дивися в кінець. Із збірки оповідань і анекдотів з римської історії і міфології *Римські діяння* (XII – XIII ст.).

Quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit! (QBFFFQS)– Хай буде це добрим, щасливим, сприятливим і успішним!

Si sapís, sis apís! – Якщо ти розумний, будь бджолою! Сенека.

Sit mens sana in corpóre sano! – Нехай у здоровому тілі буде здоровий дух!

Sit tibi térra levís mollíque tegáris haréna, – Хай буде тобі земля пухом і вкриє тебе м'який пісок. Перша частина вислову STTL – формула, яку римляни використовували в епітафіях. Марціал (бл. 40 – бл. 104 pp.) використав її в епіграмі про стару звідницю.

Sit, ut sunt, aut non sint – Нехай буде так, як є, або не буде зовсім. Відповідь генерала єзуїтів Лоренцо Річчі французькому уряду на вимогу змінити устав Ордену.

Vivat nostra civítas, vivat, crescat, floreat! – Хай живе наша держава, хай живе, зростає, квітне!

Lectio vicesíma. Кон'юнктив у підрядних реченнях.

Consecutio temporum

1. Перекладіть речення, звертаючи увагу на часи дієслова в головному і підрядному реченнях:

1. Cum Tarquinius Superbus Romani expulissent, duo consules creati sunt. 2. Si pecuniam do, ut rem accipiam, emptio-venditio est; sin autem rem do, ut rem accipiam, permutatio est. Paulus. 3. Nunquam imperátor ita paci credit, ut non se praepararet bello. 4. Legum servi esse debémus, ut libéri esse possímus. 5. Anno trecentésimo septuagésimo sexto ante aeram nostram tribūni plebis legem tulērunt, ut alter consūlum ex plebe crearētur. 6. Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitímo matrimonio, matrem sequātur, nisi lex specialis aliud inducit. Ulpianus. 7. Testis officium est dicere, quae sciat aut audiverit. 8. Iudices reos interrogant, quibus causis ad scelera commoti sint. 9. Natura rerum conditum est, ut plura sint negotia quam vocabula.

Слова, примітки: 1. Tarquinius Superbus Тарквіній Гордий – сьомий і останній римський цар, вигнаний із Рима у 510 -509 pp. до н.е.; expello, puli, pulsum, 3 виганяти; creo, avi, atum, 1 обирати. 2. sin =

сі якщо ж; *permutatio*, *onis f* договір міні. 9. *condo*, *dīdi*, *dītum*, 3 засновувати, встановлювати; *vocabulum*, *i n* найменування, назва ,слово.

De testībūs

Testimoniōrum usus frequens ac necessarius est et ab his praecipue exigendus, quorum fides non vacillat . Adhibēri quoque testes possunt non solum in criminalībūs causis, sed etiam in pecuniariis litībūs, sicūbi res postulat, ex his, quibus non interdicītur testimonium, nec ullā lege a dicendo testimonio excusantur.

In testimoniis autem dignitas, fides, mores, gravitas examinanda est. Et ideo testes, qui adversus fidem suae testationis vacillant, audiendi non sunt.

Testium fides diligenter examinanda est. Ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis condicio cuiusque: utrum quis decurio an plebeius sit; et an honestae et inculpaetae vitae, an vero notatus et reprehensibilis; an locuples vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat; vel inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat.

Nam si careat suspicione testimonium vel propter personam, a qua fertur (quod honesta sit) vel propter causam (quod neque lucri neque gratiae neque inimicitiae causa fit), admittendus est testis. (*Arcadius, Modestinus, Callistratus*)

Слова, примітки, персоналії: *Frequens* – тут: розповсюджений; *praecipue* переважно, у першу чергу; *exigēre* – тут: приймати; *vacillo*, *avi*, *atum* 1 – бути хитким, ненадійним; *causa criminalis* – кримінальна справа; *pecuniarius*, *a*, *um* – грошовий; *sicūbi* – якщо десь, коли б ні; *excuso*, *avi*, *atum*, 1 – тут: звільняти; *gravitas*, *atis f* – вагомість; *testatio*, *onis f* – дача свідчень; *exāmīno*, *avi*, *atum*, 1 – зважувати, випробовувати; *in* – тут: стосовно; *condicio*, *onis f* – тут: суспільне становище; *decurio*, *onis m* – декуріон, командувач декурії – підрозділу, який складався з 10 вершників; *plebeius*, *i m* – плебей; *inculpatas*, *a*, *um* – бездоганний; *notatus*, *a*, *um* – тут: той, що має погану репутацію; *reprehensibilis*, *e* – гідний осуду; *locūples*, *etis* – багатий, спроможний; *egens*, *entis* – бідний, неспроможний; *admittēre* – перекласти: йти на злочин; *quod* – тому що; *admittēre* – перекласти: допускати; *Arcadius* – Аркадій Харизій Аврелій – римський юрист III-IV ст. н.е., автор праць з публічного права; *Callistratus* – Каллістрат – юрист II-III ст. н.е.

Ad memoriam

A

Do, ut des; do, ut facias; facio, ut des; facio, ut facias. – Я даю, щоб ти дав; я даю, щоб ти зробив; я роблю, щоб ти дав; я роблю, щоб ти зро-

бив. Формули римського права, які встановлюють правові відносини між двома особами.

Eius est nolle, qui potest velle. – Відмовляться від зазіхань може той, хто має на них право.

Iudex damnatur, cum nocens absolvitur. – Суддя має бути покараним, якщо винного виправдовують.

Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat. – Хай потурбуються консули, щоб республіка не зазнала втрат. Формула надзвичайної сенатської постанови (*senātus consultum ultimum*), яка означала введення надзвичайного стану і надання консулам диктаторських повноважень.

В

Duo cum faciunt idem, non est idem. – Коли двоє роблять те саме, то це, не те саме.

Edimus ut vivāmus, non vivimus ut edāmus – Їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти.

Si tacuisses, philosophus mansisses! – Якби ти мовчав, залишився б філософом! (Боецій)

Гаудеамус – стародавня студентська пісня. Текст написаний студентами Гейдельберзького університету в Німеччині наприкінці XIV ст. Музику написав фламандець Іоганн Окенгейм у XV в. Один із найкращих перекладів належить українському поету Андрію Содоморі.

Gaudeāmus igītur, Iuvēnes dum sumus! Post iucundam iuventūtem, Post molestam senectūtem, Nos habēbit humus. Ubi sunt, qui ante nos In mundo fuēre? Transeas ad supēros, Transeas ad infēros, Hos si vis vidēre. Vita nostra brevis est, Brevi finiētur. Venit mors velocīter, Rapit nos atrocīter, Nemīni parcētur. Vivat Academia, Vivant professōres! Vivat membrum quodlibet, Vivant membra quaelibet, Semper sint in flore! Vivant omnes virgīnes, Gracīles, formōsae! Vivant et muliēres Tenērae, amabīles, Bonae, laboriōsae! Vivat et respublica Et qui illam regit! Vivat nostra civitas, Maecenātum caritas, Quae nos hic protēgit! Pereat tristitia, Pereant dolōres, Pereat diabōlus, Quivis antiburschius Atque irrisōres!	Гей, повеселімося, Поки молодії! Мине молодість квітуча, Старість нас впов'є, мов туча, І земля покрие. Де ті, що жили колись На розлогім світі? Треба чи під землю йти, Чи на небо злинати, Щоби їх зустріти. Те життя – лиш мить одна, Вмить воно й пролине. Смерть кістлява – тут як тут, Чинить свій над нами суд: Всіх – до домовини. Хай живе науки храм, Хай живуть учені! Кожен з них нехай живе. Процвітає гроно все У добрі, натхненні! Хай живуть дівчата всі — Стрункі та ласкаві! Хай усі жінки живуть, Що любов, тепло несуть, Ніжні, в праці жваві! Хай живе наш край увесь І хто править краєм! Хай живуть мужі ясні, Що з їх ласки, приязні Знань тут набуваєм! Геть, журбо-напаснице, Болісті, гризоти! Геть, лукавий зліснику! Геть, їдкий насмішнику, З нашої спільноти!
---	---

ГРАМАТИЧНИЙ ДОВІДНИК

Зведена таблиця відмінкових закінчень I-V відмін

Від.	I	II	III пригол.	III мнч.	III гол.	IV	V
Singularis							
	f	m n	m, f n	m, f	n	m n	F
Nom	-a	-us, -er -um	-s, н. зак.	-is, -es	-e, -al, -ar	-us -u	-es
Gen.	-ae	-i	-is	-is	-is	-us	-ei
Dat.	-ae	-o	-i	-i	-i	-ui -u	-ei
Acc.	-am	-um =Nom.	-em =Nom.	-em	-e, -al, -ar	-um -u	-em
Abl.	-ā	-o	-e	-e	-i	-u	-e
Voc.	-a	-e, -er -um	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.
Pluralis							
Nom	-ae	-i -a	-es -a	-es	-ia	-us -ua	-es
Gen.	-ārum	-ōrum	-um	-ium	-ium	-uum	-ērum
Dat.	-is	-is	-ībus	-ībus	-ībus	-ībus	-ēbus
Acc.	-as	-os -a	-es -a	-es	-ia	-us -ua	-es
Abl.	-is	-is	-ībus	-ībus	-ībus	-ībus	-ēbus

Відмінювання іменників bos, bovis m, f бик, корова;

Iuppiter, Iovis m Юніпер; vis f сила

	Singularis	Pluralis	Singularis	Singularis	Pluralis
Nom	bos	boves	Iuppiter	vis	vires
Gen.	bovis	boum	Iovis	—	virium
Dat.	bovi	bobus, bubus	Iovi	—	virībus
Acc.	bovem	boves	Iovem	vim	vires
Abl.	bove	bobus, bubus	Iove	vi	virībus

Прикметники III відміни

Прикм. 3-х закінчень				Прикм. 2-х закінчень		Прикм. 1-го закінчення.	
	m	f	n	m, f		n	
Singularis							
Nom	acer	acr-is	acr-e	brev-is	brev-e	felix	
Gen.	acr-is			brev-is		felīc-is	
Dat.	acr-i			brev-i		felīc-i	
Acc.	acr-em		acr-e	brev-em	brev-e	felīc-em	felix
Abl.	acr-i			brev-i		felīc-i	
Pluralis							
Nom	acr-es		acr-ia	brev-es	brev-ia	felīc-es	felic-ia
Gen.	acr-ium			brev-ium		felic-ium	
Dat.	acr-ibus			brev-ibus		felic-ibus	
Acc.	acr-es		acr-ia	brev-es	brev-ia	felīc-es	felic-ia
Abl.	acr-ibus			brev-ibus		felic-ibus	

Особові займенники ego я; tu ти; nos ми; vos ви

C.	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
Nom.	ego	nos	tu	vos
Gen.	mei	nostri/nostrum	tui	vestri/vestrum
Dat.	mihi	nobis	tibi	vobis
Acc.	me	nos	te	vos
Abl.	me	nobis	te	vobis

Зворотний займенник

C.	Singulāris /Plurālis
Nom.	—
Gen.	sui
Dat.	sibi
Acc.	se (sese)
Abl.	se (sese)

Займенниковий прикметник ullus, a, um який-небудь

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	ullus	ulla	ullum	ulli	ullae	ulla
Gen.	ullius			ullōrum	ullārum	ullōrum
Dat.	ulli			ullis		
Acc.	ullum	ullam	ullum	ullos	ullas	ulla
Abl.	ullo	ullā	ullo	ullis		
Voc.	ulle	ulla	ullum	ulli	ullae	ulla

Вказівний займенник is, ea, id цей, ця, це

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	is	ea	id	e-i (ii)	e-ae	e-a
Gen.	e-īus			e-ōrum	e-ārum	e-ōrum
Dat.	e-ī			e-is (iis)		
Acc.	e-um	e-am	id	e-os	e-as	e-a
Abl.	e-ō	e-ā	e-ō	e-is (iis)		

Вказівний займенник hic, haec, hoc – цей, ця, це

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	hic	haec	hoc	hi	hae	haec
Gen.	huius			horum	harum	horum
Dat.	huic			his		
Acc.	hunc	hanc	hoc	hos	has	haec
Abl.	hoc	hac	hoc	his		

Означальний займенник idem, eādem, idem – той же

Casus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	idem	eadem	idem	eīdem	eaedem	eādem
Gen.	eiusdem			eorundem	earundem	eorundem
Dat.	eīdem			eīsdem (īisdem)		
Acc.	eundem	eandem	idem	eōsdem	eāsdem	eādem
Abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīsdem (īisdem)		

Відносний займенник qui, quae, quod – який, яка, яке

Casus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.	cuius			quorum	quarum	quorum
Dat.	cui			quibus		
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
Abl.	quo	qua	quo	quibus		

Питальні займенники quis? xto? quid? що?

Casus	Singulāris	
Nom.	quis?	quid?
Gen.	cuius? кого? чого?	
Dat.	cui? кому? чому?	
Acc.	quem? кого?	quid? що?
Abl.	quo? ким? чим?	

Неозначений займенник aliqui, aliqua, aliquod який-небудь

C	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	aliqui	aliqua	aliquod	aliqui	aliquae	aliquae
Gen.	alicuius			aliquorum	aliquarum	aliquorum
Dat.	alicui			aliquibus		
Acc.	aliquem	aliquam	aliquod	aliquos	aliquas	aliquae
Abl.	aliquo	aliqua	aliquo	aliquibus		

Заперечні займенники nemo ніхто; nihil ніщо

Nom.	nemo	nihil (nil)
Gen.	nemīnis, nullīus	nullīus rei
Dat.	nemīni	nullī rei
Acc.	nemīnem	nihil
Abl.	nemīne, nullo	nullā re, nihīlo

Participia

Дієвідміна			
I	II	III	IV
condemnā-re	vidē-re	absolv-ēre	punī-re

Participium praesentis activi			
condemna-ns, antis (m, f, n) – той, що засуджує, засуджувачий	vide-ns, entis (m, f, n) – той, що бачить	absolv-ens, entis (m, f, n) – той, що звільняє, звільняючий	puni-ens, entis (m, f, n) – той, що карає, караючий

Participium perfecti passivi			
	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passivi
I	condemno, āvi, ātum, āre засуджувати	condemnāt-	condemnāt-us, a, um – засуджений, а, е
II	video, vidi, visum, vidēre дивитися	vis-	vis-us, a, um – побачений, а, е
III	absolvo, solvi, solutum, ēre звільняти	absolut-	absolut-us, a, um – звільнений, а, е
IV	punio, īvi, ītum, īre карати	punīt-	punīt-us, a, um – покараний, а, е

Participium futuri activi			
	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passivi
I	condemno, āvi, ātum, āre засуджувати	condemnāt-	condemnāt-ur-us, a, um той, що має намір засудити
II	video, vidi, visum, vidēre дивитися	vis-	vis-ur-us, a, um той, що має намір побачити
III	absolvo, solvi, solutum, ēre звільняти	absolut-	absolut-ur-us, a, um той, що має намір звільнити
IV	punio, īvi, ītum, īre карати	punīt-	punīt-ur-us, a, um той, що має намір покарати

Дієслово. Ознаки відмін

Дієвідміна	Інфінітив	Основа інфекта	Закінчення основи
I	condemnāre	condemnā-	-ā-
II	vidēre	vidē-	-ē-
III	absolvēre	absolv-	пригол., -i-, -u-
IV	punīre	punī-	-ī-

Modus indicativus Система інфекта

Praesens indicativi activi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemno	vide-o	absolv-o	puni-o
2.	condemna-s	vide-s	absolv-i-s	puni-s
3.	condemna-t	vide-t	absolv-i-t	puni-t

Plurālis				
1.	condemnā-mus	vidē-mus	absolv-ī-mus	punī-mus
2.	condemnā-tis	vidē-tis	absolv-ī-tis	punī-tis
3.	condemna-nt	vide-nt	absolv-u-nt	puni-u-nt
Praesens indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singularis				
1	condemn-or мене засуджують	vide-or мене бачать	absolv-or мене звільняють	puni-or мене карають
2	condemna-ris	vide-ris	absolv-e-ris	puni-ris
3	condemna-tur	vide-tur	absolv-i-tur	puni-tur
Plurālis				
1	condemnā-mur	vidē-mur	absolv-ī-mur	punī-mur
2	condemnā-mini	vidē-mini	absolv-ī-mini	punī-mini
3	condemna-ntur	vide-ntur	absolv-u-ntur	puni-u-ntur
Imperfectum indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singularis				
1.	condemnā-ba-m я засуджував	vidē-ba-m я бачив	absolv-ēba-m я звільняв	puni-ēba-m я карав
2.	condemnā-ba-s	vidē-ba-s	absolv-ēba-s	puni-ēba-s
3.	condemnā-ba-t	vidē-ba-t	absolv-ēba-t	puni-ēba-t
Plurālis				
1.	condemna-bā-mus	vide-bā-mus	absolv-ebā-mus	puni-ebā-mus
2.	condemna-bā-tis	vide-bā-tis	absolv-ebā-tis	puni-ebā-tis
3.	condemnā-ba-nt	vidē-ba-nt	absolv-ēba-nt	puni-ēba-nt
Imperfectum indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singularis				
1.	condemnā-ba-r мене засуджували	vidē-ba-r мене бачили	absolv-ēba-r мене звільняли	puni-ēba-r мене карали
2.	condemna-bā-ris	vide-bā-ris	absolv-ebā-ris	puni-ebā-ris
3.	condemna-bā-tur	vide-bā-tur	absolv-ebā-tur	puni-ebā-tur
Plurālis				
1.	condemna-bā-mur	vide-bā-mur	absolv-ebā-mur	puni-ebā-mur
2.	condemna-ba-mīni	vide-ba-mīni	absolv-eba-mīni	puni-eba-mīni
3.	condemna-ba-ntur	vide-ba-ntur	absolv-eba-ntur	puni-eba-ntur
Futurum I indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singularis				
1.	condemnā-b-o	vidē-b-o	absolv-a-m	puni-a-m

	я засуджуватиму	я побачу	я звільню	я каратиму
2.	condemnā-b-i-s	vidē-b-i-s	absolv-e-s	puni-e-s
3.	condemnā-b-i-t	vidē-b-i-t	absolv-e-t	puni-e-t
Plurālis				
1.	condemna-b-i-mus	vide-b-i-mus	absolv-ē-mus	puni-ē-mus
2.	condemnā-b-i-tis	vide-b-i-tis	absolv-ē-tis	puni-ē-tis
3.	condemnā-b-u-nt	vidē-b-u-nt	absolv-e-nt	puni-e-nt
Futurum I indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-b-or мене засудять	vide-b-or мене побачать	absolv-a-r мене звільнять	puni-a-r мене покарають
2.	condemna-b-ē-ris	vide-b-ē-ris	absolv-ē-ris	puni-ē-ris
3.	condemna-b-ī-tur	vide-b-ī-tur	absolv-ē-tur	puni-ē-tur
Plurālis				
1.	condemna-b-ī-mur	vide-b-ī-mur	absolv-ē-mur	puni-ē-mur
2.	condemna-b-i-mīni	vide-b-i-mīni	absolv-e-mīni	puni-e-mīni
3.	condemna-b-u-ntur	vide-b-u-ntur	absolv-e-ntur	puni-e-ntur

Система перфекта активного стану

Perfectum indicatīvi actīvi				
Oc.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnāv-i я засудив	vid-i я побачив	absolv-i я звільнив	punīv-i я покарав
2.	condemnāv-isti	vid-isti	absolv-isti	puniv-isti
3.	condemnāv-it	vid-it	absolv-it	punīv-it
Plurālis				
1.	condemnāv-īmus	vid-īmus	absolv-īmus	puniv-īmus
2.	condemnāv-istis	vid-istis	absolv-istis	puniv-istis
3.	condemnāv-ērunt	vid-ērunt	absolv-ērunt	puniv-ērunt

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi

	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēra-m	vid-ēra-m	absolv-ēra-m	puniv-ēra-m
2	condemnav-ēra-s	vid-ēra-s	absolv-ēra-s	puniv-ēra-s
3	condemnav-ēra-t	vid-ēra-t	absolv-ēra-t	puniv-ēra-t
Plurālis				
1	condemnav-erā-mus	vid-erā-mus	absolv-erā-mus	puniv-erā-mus
2	condemnav-erā-tis	vid-erā-tis	absolv-erā-tis	puniv-erā-tis
3	condemnav-ēra-nt	vid-ēra-nt	absolv-ēra-nt	puniv-ēra-nt

Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi

	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēr-o	vid-ēr-o	absolv-ēr-o	puniv-ēr-o
2	condemnav-ēri-s	vid-ēri-s	absolv-ēri-s	puniv-ēri-s
3	condemnav-ēri-t	vid-ēri-t	absolv-ēri-t	puniv-ēri-t
Plurālis				
1	condemnav-erī-mus	vid-erī-mus	absolv-erī-mus	puniv-erī-mus
2	condemnav-erī-tis	vid-erī-tis	absolv-erī-tis	puniv-erī-tis
3	condemnav-ēri-nt	vid-ēri-nt	absolv-ēri-nt	puniv-ēri-nt

Система перфекта пассивного стану

Perfectum indicatīvi passīvi				
Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um sum я був засуджений	visus, a, um sum я був побачений	absolutus, a, um sum я був звільнений	punītus, a, um sum я був покараний
2.	condemnātus, a, um es	visus, a, um es	absolutus, a, um es	punītus, a, um es
3.	condemnātus, a, um est	visus, a, um est	absolutus, a, um est	punītus, a, um est
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a sumus	visi, ae, a sumus	absoluti, ae, a sumus	punīti, ae, a sumus
2.	condemnāti, ae, a estis	visi, ae, a estis	absoluti, ae, a estis	punīti, ae, a estis
3.	condemnāti, ae, a sunt	visi, ae, a sunt	absoluti, ae, a sunt	punīti, ae, a sunt

Plusquamperfectum indicatīvi passīvi

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um eram я був засуджений (раніше)	visus, a, um eram я був побачений (раніше)	absolutus, a, um eram я був звільнений (раніше)	punītus, a, um eram я був покараний (раніше)
2.	condemnātus, a, um eras	visus, a, um eras	absolutus, a, um eras	punītus, a, um eras
3.	condemnātus, a, um erat	visus, a, um erat	absolutus, a, um erat	punītus, a, um erat

	a, um erat	erat	um erat	
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a erāmus	visi, ae, a erāmus	absoluti, ae, a erāmus	punīti, ae, a erāmus
2.	condemnāti, ae, a erātis	visi, ae, a erātis	absoluti, ae, a erātis	punīti, ae, a erātis
3.	condemnāti, ae, a erant	visi, ae, a erant	absoluti, ae, a erant	punīti, ae, a erant

Futūrum II indicatīvi passīvi

Осoba	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um ero	visus, a, um ero	absolutus, a, um ero	punītus, a, um ero
2.	condemnātus, a, um eris	visus, a, um eris	absolutus, a, um eris	punītus, a, um eris
3.	condemnātus, a, um erit	visus, a, um erit	absolutus, a, um erit	punītus, a, um erit
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a erīmus	visi, ae, a erīmus	absoluti, ae, a erīmus	punīti, ae, a erīmus
2.	condemnāti, ae, a erītis	visi, ae, a erītis	absoluti, ae, a erītis	punīti, ae, a erītis
3.	condemnāti, ae, a erunt	visi, ae, a erunt	absoluti, ae, a erunt	punīti, ae, a erunt

Modus coniunctīvus Система інфекта

Praesens coniunctīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemn-e-m	vide-a-m	absolv-a-m	puni-a-m
2.	condemn-e-s	vide-a-s	absolv-a-s	puni-a-s
3.	condemn-e-t	vide-a-t	absolv-a-t	puni-a-t
Plurālis				
1.	condemn-ē-mus	vide-ā-mus	absolv-ā-mus	puni-ā-mus
2.	condemn-ē-tis	vide-ā-tis	absolv-ā-tis	puni-ā-tis
3.	condemn-e-nt	vide-a-nt	absolv-a-nt	puni-a-nt
Praesens coniunctīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemn-e-r	vide-a-r	absolv-a-r	puni-a-r
2.	condemn-ē-ris	vide-ā-ris	absolv-ā-ris	puni-ā-ris

3.	condemn-ē-tur	vide-ā-tur	absolv-ā-tur	puni-ā-tur
Plurālis				
1.	condemn-ē-mur	vide-ā-mur	absolv-ā-mur	puni-ā-mur
2.	condemn-e-mīni	vide-a-mīni	absolv-a-mīni	puni-a-mīni
3.	condemn-ē-ntur	vide-a-ntur	absolv-a-ntur	puni-a-ntur
Imperfectum coniunctīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-re-m	vidē-re-m	absolv-ēre-m	puni-re-m
2.	condemnā-re-s	vidē-re-s	absolv-ēre-s	puni-re-s
3.	condemnā-re-t	vidē-re-t	absolv-ēre-t	puni-re-t
Plurālis				
1.	condemna-rē-mus	vide-rē-mus	absolv-erē-mus	puni-rē-mus
2.	condemna-rē-tis	vide-rē-tis	absolv-erē-tis	puni-rē-tis
3.	condemna-re-nt	vidē-re-nt	absolv-ēre-nt	puni-re-nt
Imperfectum coniunctīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-re-r	vidē-re-r	absolv-ēre-r	puni-re-r
2.	condemna-rē-ris	vide-rē-ris	absolv-erē-ris	puni-rē-ris
3.	condemna-rē-tur	vide-rē-tur	absolv-erē-tur	puni-rē-tur
Plurālis				
1.	condemna-rē-mur	vide-rē-mur	absolv-erē-mur	puni-rē-mur
2.	condemna-re-mīni	vide-re-mīni	absolv-ere-mīni	puni-re-mīni
3.	condemna-rē-ntur	vide-rē-ntur	absolv-erē-ntur	puni-rē-ntur

Система перфекта активного стану

Perfectum coniunctīvi actīvi				
P	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēri-m	vid-ēri-m	absolv-ēri-m	puniv-ēri-m
2	condemnav-ēri-s	vid-ēri-s	absolv-ēri-s	puniv-ēri-s
3	condemnav-ēri-t	vid-ēri-t	absolv-ēri-t	puniv-ēri-t
Plurālis				
1	condemnav-erī-mus	vid-erī-mus	absolv-erī-mus	puniv-erī-mus
2	condemnav-erī-tis	vid-erī-tis	absolv-erī-tis	puniv-erī-tis
3	condemnav-ēri-nt	vid-ēri-nt	absolv-ēri-nt	puniv-ēri-nt

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi				
P	I	II	III	IV
Singulāris				

1.	laudav-is-se-m	docu-is-se-m	leg-is-se-m	audiv-is-se-m
2.	laudav-is-se-s	docu-is-se-s	leg-is-se-s	audiv-is-se-s
3.	laudāv-is-se-t	docu-is-se-t	leg-is-se-t	audiv-is-se-t
Plurālis				
1.	laudav-issē-mus	docu-issē-mus	leg-issē-mus	audiv-issē-mus
2.	laudav-issē-tis	docu-issē-tis	leg-issē-tis	audiv-issē-tis
3.	laudav-is-se-nt	docu-is-se-nt	leg-is-se-nt	audiv-is-se-nt

Система перфекта пассивного стану

Perfectum coniunctīvi passīvi				
P	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnātus, a, um sim	visus, a, um sim	absolutus, a, um sim	punītus, a, um sim
2	condemnātus, a, um sis	visus, a, um sis	absolutus, a, um sis	punītus, a, um sis
3	condemnātus, a, um sit	visus, a, um sit	absolutus, a, um sit	punītus, a, um sit
Plurālis				
1	condemnāti, ae, a simus	visi, ae, a simus	absoluti, ae, a simus	punīti, ae, a simus
2	condemnāti, ae, a sitis	visi, ae, a sitis	absoluti, ae, a sitis	punīti, ae, a sitis
3	condemnāti, ae, a sint	visi, ae, a sint	absoluti, ae, a sint	punīti, ae, a sint

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi				
P	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um essem	visus, a, um essem	absolutus, a, um essem	punītus, a, um essem
2.	condemnātus, a, um esses	visus, a, um esses	absolutus, a, um esses	punītus, a, um esses
3.	condemnātus, a, um esset	visus, a, um esset	absolutus, a, um esset	punītus, a, um esset
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a essēmus	visi, ae, a essēmus	absoluti, ae, a essēmus	punīti, ae, a essēmus
2.	condemnāti, ae, a essētis	visi, ae, a essētis	absoluti, ae, a essētis	punīti, ae, a essētis
3.	condemnāti, ae, a essent	visi, ae, a essent	absoluti, ae, a essent	punīti, ae, a essent

Modus imperatīvus
Imperatīvus praesentis

Дієвідміна	Інфінітив	Singulāris	Plurālis
I	condemnāre	Condemna!	Condemnā-te!
II	vidēre	Vide!	Vidē-te!
III	absolvēre	Absolv-e!	Absolv-ī-te!
IV	punīre	Puni!	Punī-te!

Imperatīvus futūri

Singulāris	2. -to	Plurālis	2. -tōte
	3. -to		3. -nto

condemno, 1 засуджувати; absolvo, 3 звільняти

Sing.	2.	condemnāto	ти повинен засуджувати
	3.	condemnāto	він повинен засуджувати
Plur.	2.	condemnātōte	ви повинні засуджувати
	3.	condemnānto	вони повинні засуджувати
Sing.	2.	absolvīto	ти повинен звільняти
	3.	absolvīto	він повинен звільняти
Plur.	2	absolvitōte	ви повинні звільняти
	3	absolvunto	вони повинні звільняти

Неправильні дієслова sum, fui, esse бути;

possum, potui, posse могли

Praesens indicatīvi activi				
P	Singulāris		Plurālis	
1.	sum	sumus	pos-sum	pos-sumus
2.	es	estis	pot-es	pot-estis
3.	est	sunt	pot-est	pos-sunt
Imperfectum indicatīvi				
	Singulāris		Plurālis	
1.	eram	potēram	erāmus	poterāmus
2.	eras	potēras	erātis	poterātis
3.	erat	potērat	erant	potērant
Futurum I indicatīvi				
	Singulāris		Plurālis	
1.	ero	potēro	erīmus	poterīmus
2.	eris	potēris	erītis	poterītis
3.	erit	potērit	erunt	potērunt

Perfectum indicatīvi			
Singulāris		Plurālis	
1. fu-i	1. potu-i	1.fu-īmus	1. potu-īmus

2. fu-isti	2. potu-isti	2. fu-istis	2. potu-istis
3. fu-it	3. potu-it	3. fu-erunt	3. potu-erunt
Plusquamperfectum indicatīvi			
Singulāris		Plurālis	
1. fu-ēra-m	1. potu-ēra-m	1.fu-erā-mus	1. potu-erā-mus
2. fu-ēra-s	2. potu-ēra-s	2. fu-erā-tis	2. potu-erā-tis
3. fu-ēra-t	3. potu-ēra-t	3. fu-ēra-nt	3. potu-ēra-nt
Futūrum II (secundum) indicatīvi			
Singulāris		Plurālis	
1. fu-ēr-o	1. potu-ēr-o	1.fu-erī-mus	1. potu-erī-mus
2. fu-ēri-s	2. potu-ēri-s	2. fu-erī-tis	2. potu-erī-tis
3. fu-ēri-t	3. potu-ēri-t	3. fu-ēri-nt	3. potu-ēri-nt

Praesens coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	sim	simus	possim	possimus
2.	sis	sitis	possis	possitis
3.	sit	sint	possit	possint
Imperfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	essem	essēmus	possem	possēmus
2.	esses	essētis	posses	possētis
3.	esset	essent	posset	possent

Perfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	fu-ēri-m	fu-erī-mus	potu-ēri-m	potu-erī-mus
2.	fu-ēri-s	fu-erī-tis	potu-ēri-s	potu-erī-tis
3.	fu-ēri-t	fu-erī-nt	potu-ēri-t	potu-erī-nt
Plusquamperfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	fu-isse-m	fu-issē-mus	potu-isse-m	potu-issē-mus
2.	fu-isse-s	fu-issē-tis	potu-isse-s	potu-issē-tis
3.	fu-isse-t	fu-isse-nt	potu-isse-t	potu-isse-nt

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

a, ab – (з Abl) від
abdūco, duxi, ductum 3 відводити, викрадати
abrogo, āvi, ātum 1 скасовувати, знищувати
abrumpo, rūpi, ruptum 3 відривати, переривати
abstineo, tīnui, tentum 2 затримувати, утримуватися
absens, entis відсутній
absolvo, absolvi, absolutum 3 розв'язати, звільнити
absolutorius, a, um виправдальний
abstineo, nui, ntum, 2 стримувати; утримуватися
absum, afui –, abesse не бути, бути відсутнім: quod absit чого нехай не
станеться
absurdus, a, um безглуздий
abunde удосталь
abundo, āvi, ātum 1 розливатися, перевищувати права
abūtor, ūsus sum 3 зловживати
ac = atque і, й; також
academia, ae f академія
accēdo, cessi, cessum, 3 підходити, наближатися
accīdo, cīdi, -, 3 падати; accīdit трапляється
accipio, cepi, ceptum, 3 отримувати, приймати
accuso, āvi, ātum 1 обвинувачувати
acer, acris, acre гострий, гарячий, суворий
acerbus, a, um гіркий, жорстокий, суворий
acies, ēi f вістря, бойовий лад
acquirō, quisīvi, quisītum 3 рости, збільшуватися, додаватися, набувати
actio, onis f дія, позов
actor, oris m позивач
actuarius, i m секретар.
actus, us m дія; право прогону скота
ad (з Acc.) до, при
addīco, dīxi, dictum 3 присуджувати
addo, dīdi, dītum, 3 додавати
adduco, duxi, ductum 3 приводити
adeo до того ж, навіть
adhibeo, hibui, hibitum, 2 прикладати, вживати, застосовувати (силу)
adhuc ще, до сих пір
adimpleo, ēvi, ētum, 2 виконувати, здійснювати
adiudicatio, ōnis f присудження

adiūvo, iūvi, iūtum, 1 допомагати
 administratio, ōnis f керування
 administro, āvi, ātum 1 служити, управляти
 adnumero (annumero), āvi, ātum 1 зараховувати, належати, дорівнювати
 adoptio, ōnis f усиновлення
 adopto, āvi, ātum 1 всиновлювати
 adquiro = acquiro
 adstringo, strinxi, strictum, 3 зобов'язувати, примушувати
 adsum, affui, -, adesse бути присутнім, допомагати
 adulterium, i n перелюб, розпуста
 adversarius, i m противник, ворог
 adversus (з Acc.) проти
 advocatus, i m адвокат, юрист, захисник
 advoco āvi, ātum 1 закликати
 aedes, is f громадський будинок, храм
 aedificium, ii n будинок, споруда
 aedilis, is m едил – магістрат, який виконував адміністративні функції
 щодо будівництва, доріг, ринків
 aeger, gra, grum хворий, слабкий
 aeneus, a, um мідний
 aequālis, e рівний, однаковий
 aequus, a, um рівний, справедливий
 aēr, aēris m повітря
 aera, ae f ера
 aerarium, ii n казна
 aes, aeris n мідь, бронза, гроші; aes aliēnum – борги
 aestas, ātis m літо, спека
 aestimatio, ōnis f оцінка майна
 aestimo, āvi, ātum 1 оцінювати, цінувати
 aeternus, a, um вічний
 ager, agri m поле, земля; ager publicus – державна земля
 agnatus, i m агнат, родич за батьком
 aggredior, aggressus sum, aggredi 3 підходити, нападати
 ago, egi, actum 3 діяти, робити; вести судовий процес
 agricōla, ae m землероб
 agricultura, ae f землеробство
 aio (verbum defectivum: ais, ait, aiunt) говорити, стверджувати
 alibi alibi
 aliēnus, a, um чужий
 alii..., alii одні... інші

aliōquin інакше, у противному разі, крім того
 aliquando якось, одного разу
 aliquis, aliqua, aliquid хтось, щось, якийсь, якась, якесь
 aliter інакше
 alius, alia, aliud інший (з багатьох)
 alimentum, i n їжа, харчі
 alluvio, ōnis f алювій (приплив, наносна земля)
 alter, ĕra, ĕrum один із двох, інший
 altus, a, um високий
 amābilis, e приємний, милий
 ambītus, us m зловживання, підкуп виборців
 ambulo, āvi, ātum 1 прогулюватися: bene ambula щасливої дороги
 amica, ae f подруга
 amicitia, ae f дружба
 amicus, i m друг
 amitto, misi, missum 3 втрачати
 amo, āvi, ātum 1 кохати, любити
 amplus, a, um великий, значний; важкий (роена); значний (ресунія)
 an питальна частка: чи, або, невже
 ancilla, ae f служниця
 anīma, ae f душа
 animadverto, verti, versum 3 (з Acc.) звертати увагу на щось; карати
 anīmal, ālis n жива істота, тварина
 anīmus, i m дух, намір: anīmus iniuriandi – намір образити
 annonā, ae f аннона, річний дохід, ціна на продовольство, на хліб
 annus, i m рік
 annuus, a, um річний, щорічний
 ante (з Acc.) перед
 antiquus, a, um старий, давній
 aperte відкрито
 appareo, ruī, rītum, 2 з'являтися, бути очевидним
 appellatio, ōnis f назва, оскарження, звернення до суду
 appello, āvi, ātum 1 звертатися (до когось), називати
 appello, pūli, pulsum, 3 приганяти
 Appius, i m Апії
 arpono, posui, positum 3 ставити; призначати; докладати, додавати
 apud (з Acc.) у, біля, серед
 aquīla, ae f орел
 aqua, ae f вода
 aquaeductus, us m водопровід, право проведення води через чужу ділянку

arbiter, tri m суддя, третейський суддя
 arbitrium, ii n рішення, думка
 arbitror, ātus sum, āri вважати, спостерігати
 arbor, ōris f дерево
 argentum, i n срібло
 argumentum, i n доказ, довід, висновок, аргумент
 arma, ōrum n (pl. t.) зброя
 aro, āvi, ātum 1 орати
 arra (arha), ae f завдаток, застава
 ars, artis f мистецтво
 as, assis m дрібна мідна монета
 astrum, i n небесне світило, зірка
 assessor, oris m засідатель, помічник
 at але, проте
 Athēnae, ārum f Афіни
 Atheniensis, is m афінянин
 atque i; a також
 attineo, tinui, tentum, 2 міцно тримати; належати
 auctoritas, ātis f судження, думка; влада, вплив
 audacia, ae f сміливість, відвага
 audeo, ausus sum, 2 наважуватися
 audio, īvi, ītum 4 слухати
 auditorium, i n зал судових засідань
 aufēro, abstūli, ablātum, auferte відносити; забирати; викрадати
 augeo, auxi, auctum 2 збільшувати, збагачувати
 Aulus Agerius A. Агерій, умовна назва позивача
 aureus, i m золотий, золотий денарій – монета у 100 сестерціїв
 auris, is f вухо
 aurum, i n золото
 aut або
 autem але, однак
 autumnus, i m осінь
 auxilium, i n допомога
 avertō, verti, versum, 3 повернення в інший бік; відкладати; уносити;
 розтрачувати
 avus, i m дід, предок

В

barbārus, a, um чужоземний, варварський
 basilica, ae f базиліка, будівля для судових і торгівельних справ
 beatus, a, um щасливий, блаженний; багатий

bellum, i n війна
 bene добре
 beneficium, ii n (bene+facere) благодіяння, послуга, доброзичливість
 benignus, a, um доброзичливий, милий
 bestia, ae f звір, тварина
 bis двічі
 bona, ōrum n (pl.) майно, власність
 bonum, i n добро, благо
 bonus, a, um добрий, чесний
 bos, bovis, m бик, корова
 brevi
 brevis, e короткий

C

cado, cecidi, casum 3 падати; траплятися; програвати процес
 caecus, a, um сліпий
 caedes, is f убивство, різня
 caelum, i n небо
 calāmus, i m перо (для писання)
 calo, āvi, ātum 1 скликати
 campus, i m поле
 candidatus, i m претендент на виборну посаду, кандидат
 candidus, a, um білосніжний
 canis, is m, f собака
 capio, cepi, captum 3 брати, захоплювати; capĕre consilium вирішувати;
 pass. cepi (з Abl.) позбавлятися чогось
 capitalis, e головний, кримінальний
 captivitas, ātis f полон
 captivus, a, um захоплений у полон
 caput, capitis n голова, столиця; правоздатність
 carus, a, um дорогий
 carcer, ĕris m тюрма
 castigo, āvi, ātum 1 ганьбити, осуджувати, дорікати; карати
 castra, orum n. (pl.) табір
 casus, us m випадок, привід; випадкова подія
 Catilīna, ae m Луцій Сергій Катиліна – організатор антидержавної
 змови, розкритої Цицероном у 63 р. до н.е.
 Cato, ōnis m Марк Порцій Катон – письменник, оратор, цензор
 causā (з Gen.) заради, для
 causa, ae f причина, судова справа, процес
 cautio, ōnis f обережність; забезпечення; боргове зобов'язання

caveo, cavi, cautum, 2 остерігатися; оформляти документи
 cedo, cessi, cessum 3 йти, ступати, уступати, підкорятися
 celēbro, āvi, ātum, 1 часто відвідувати; виконувати; здійснювати
 celer, ēris, ēre швидкий
 celeritas, atis f швидкість, покvapливість
 celeriter швидко
 celerrime якнайшвидше
 celo, āvi, ātum, 1 ховати, приховувати
 censeo, sui, sum, 2 оцінювати, вважати, думати
 censor, oris m цензор – магістрат у Давньому Римі
 censu, us m оцінка майна
 centum (C) сто
 certe точно, звичайно
 certo, āvi, ātum 1 сперечатися, боротися
 certus, a, um певний, справжній, визначений
 cessio, onis f поступка, передача
 cetēri, ae, a інші (et cetēra = etc. і так далі)
 charta, ae f папір (хартія)
 circus, i m коло
 citus, a, um швидкий
 civīlis, e цивільний, громадянський
 civis, is m, f громадянин, громадянка
 civitas, ātis, f держава, суспільство, громадянство
 clamo, āvi, ātum 1 кричати
 clarus, a, um світлий; славний, славетний; видатний
 classis, is f розряд; майновий клас; флот
 Claudius, i m Клавдій
 claudo, clausi, clausum 3 зачиняти, замикати, закривати
 clavus, i m цвях
 clemens, ntis поблажливий, милостивий
 cliens, ntis m вільний громадянин у Римі, який віддав себе під опіку патрона (багатія)
 codicillus, i m кодицил – додаткове розпорядження до заповіту
 coepio, coepi, coeptum, coepisse почати, починатися
 coērceo, cui, cītum, 2 стримувати; карати
 cogito, āvi, ātum 1 думати, мислити
 cognatus, i m близький родич (когнат)
 cognosco, novi, nitum 3 пізнавати, помічати, вести слідство
 cogo, coēgi, coactum, 3 примушувати, вимагати: ius cogens імперативні (примусові) норми права

collega, ae m товариш (за професією); однодумець
 collegium, i n колегія
 colligo, lēgi, lectum 3 збирати, збиратися; складати
 collōco, āvi, ātum 1 розміщувати; видавати заміж
 colo, colui, cultum 3 обробляти, шанувати
 comītas, atis f ввічливість
 comitia, ōrum n pl народне зібрання, коміції; c. centuriāta – центуріатні
 коміції, c. tribūta – трибутні комісії
 comitium, i n коміцій – місце на форумі, де проходили народні збори
 commentarium, ii n записки
 commercium, ii n торгівля
 committo, mīsi, missum, 3 доручати; зіставляти, дорівнювати
 commodatum, i n договір позики
 commodatus, i n позичка
 commōdum, i n зручність; вигода, користь
 commōdus, a, um зручний
 commoveo, mōvi, mōtum, 2 приводити в рух; збуджувати
 communis, e спільний
 comparo, āvi, ātum 1 порівнювати, готувати, здобувати
 compello, pūli, pulsum, 3 заганяти; примушувати, схилити
 complectio, ōnis f виконання, здійснення
 compōno, posui, positum, 3 складати; упорядковувати
 comprehendo, hendi, hensum, 3 пов'язувати, поєднувати; захоплювати;
 розуміти
 comprobo, āvi, ātum 1 схвалювати; стверджувати
 compromissum, i n погодження
 concēdo, cessi, cessum, 3 поступатися; погоджуватися; дозволяти
 conceptio, ōnis f сприйняття
 concessio, ōnis f дар, поступка, передача
 concordia, ae f згода
 concubinatus, us m позашлюбне співжиття
 concurro, curri, cursum, 3 збігатися; стікатися; сходитися; прагнути
 concursus, us m збір, скупчення; публічне оголошення
 condemnatio, ōnis f засудження
 condemno, āvi, ātum 1 засуджувати; виносити вирок
 condico, dixi, dictum 3 вимагати за позовом
 condictio, ōnis f кондикція, зобов'язальний позов
 conditio, ōnis f умова; становище
 condo, didi, dītum, 3 закладати; засновувати; творити право
 conductio, ōnis f здавання в найми; договір найму

confĕro, tŭli, lātum, ferre зносити, збирати в одне місце, переносити;
доповідати

confestim відразу

conficio, fĕci, fectum, 3 виробляти; виконувати

confirmo, āvi, ātum 1 зміцнювати; підтверджувати, проголошувати дій-
сним

coniugatio, ōnis f спілка

coniunctio, ōnis f зв'язок

coniuratio, ōnis f змова

connubium, i n шлюб (між патриціями)

conor, conātus sum, āgi 1 намагатися, прагнути

conscientia, ae f обізнаність, розуміння; совість, сумління

conscrĭbo, scripsi, scriptum, 3 записувати, вносити до списку

consensus, us m згода

consentio, sensi, sensum, 4 погоджуватися

consilium, ii n нарада, згода, рішення, план, намір

consisto, stĭti, -, 3 ставати; складатися; полягати

consortium, ii n спільність

conspectus, us m вид; зовнішній вигляд; огляд

constans, ntis постійний, стійкий

constituo, tui, tutum 3 встановлювати; ухвалювати

constitutio, ōnis f ухвала; устрій; указ імператора

consto, stĭti, -, 1 лишатися незмінним; складатися

constringo, strinxi, strictum, 3 стягувати; пов'язувати

consuetudo, inis f звичка; норма поведінки

consul, is m консул (голова Римської республіки); пізніше – радник

consulāris, is m консульський

consŭlo, sului, sultum, 3 радитися; міркувати; запитувати

consultum, i n постанова, рішення

consŭmo, sumpsi, sumptum, 3 витратити; винищувати; припиняти позов

contineo, tinui, tentum 2 містити; тримати, стримувати; ґрунтуватися

continuo негайно

contra (з Acc.) проти

contractus, us m договір

contradico, dixi, dictum 3 суперечити, заперечувати

contrahō, traxi, tractum 3 стягати, укласти договір

contrarius, a, um протилежний; зустрічний: actio contraria – зустрічний
позов

controversia, ae f суперечка, спір, спірне питання

contumacia, ae f упертість; пихатість; непокоря; неявка до суду

convalesco, valui, -, 3 одужувати; набувати законної сили
convenio, ōnis f угода, договір
convenio, veni, ventum 4 сходитися, погоджуватися
convoco, āvi, ātum 1 скликати, збирати
coria, ae f кількість, багатство
coriae, arum f. (pl.t.) військо
coram (з Abl.) перед (кимось), у присутності (когось)
cornu, us n ріг, фланг
corporalis, e тілесний, матеріальний
corpus, ōris n тіло; сукупність, звід: Corpus iuris civilis Звід цивільного права

corrigō, rexi, rectum 3 виправляти
corruptio, onis f псування, підкуп
cotidie щоденно
credo, credidi, creditum 3 вірити, довіряти
creo, āvi, ātum 1 створювати, обирати, творити
creSCO, crevi, cretum 3 рости, зростати
crimen, inis n злочин
criminalis, e злочинний, кримінальний
criminosus, a, um обвинувальний, злочинний
crudeliter жорстоко
cubiculum, i, n кімната, спальня
culpa, ae f провина, вина
cultus, us m культура, виховання, спосіб життя, культ
cum (з Abl.) з, разом з
cumulo, āvi, ātum 1 примножувати
cupio, īvi, itum, 3 пристрасно бажати; прагнути
cura, ae f піклування
curia, ae f курія – місце засідання сенату; суд
curo, āvi, ātum 1 дбати, турбуватися, лікувати
curriculum, i n біг, шлях
curulis, e курульний: sella curulis – курульне крісло консулів, преторів, курульних едилів

custodia, ae f охорона
custodio, īvi, itum 4 охороняти, стерегти

D

damno, āvi, ātum 1 засуджувати, виносити вирок
damnum, i n шкода, втрата, штраф
datio, ōnis f надання; передача права власності; дарування, право відчуження

de (з Abl.) з, від, про, згідно
 debeo, debui, debitum 2 зобов'язаним, бути боржником
 debitor, ōris m боржник
 debitum, i n повинність, борг
 decem десять
 decemviri, ōrum m децемвіри (колегія з десяти магістратів)
 deceptus, a, um обманутий
 decerno, crēvi, crētum 3 вирішувати; постановляти
 decipio, cēpi, ceptum 3 захоплювати; обманювати
 decisio, ōnis f угода, домовленість
 declaro, āvi, ātum 1 робити заяву, оголошувати, повідомляти
 decoro, āvi, ātum 1 прикрашати, прославляти
 decretum, i n постанова
 dedico, āvi, ātum 1 показувати; присвячувати
 deditio, ōnis f здача, капітуляція
 dedo, didi, dītum 3 віддавати; здаватися
 dedūco, duxi, ductum 3 відводити; відраховувати
 deductio, ōnis f висновок
 defendo, fendi, fensum 3 захищати, defendere causas – виступати
 захисником зі судових справ
 deficio, fēcī, fectum 3 (з Acc.) не вистачати, бракувати; занепадати
 definitio, ōnis f визначення; обмеження
 defunctus, i m покійник, мертвий
 deicio, iēcī, iectum 3 відкидати, скидати; позбавляти; проганяти
 deinceps далі
 deinde згодом, незабаром, потім
 delecto, āvi, ātum 1 приваблювати, захоплювати, втішати
 deleo, ēvi, ētum 2 руйнувати, нищити
 delictum, i n неправомірна дія; безчесний, аморальний вчинок; злочин
 delinquo, liqui, lictum, 3 бракувати; помилятися; порушувати закон
 diminutio, ōnis f зменшення, обмеження; право відчуження
 demonstratio, ōnis f показання, *юр.* доказ
 demonstro, āvi, ātum 1 показувати; доводити
 denarius, ii m денарій (срібна монета)
 denēgo, āvi, ātum 1 заперечувати, відмовляти: actiōnem denegāre –
 відмовити у прийнятті позовної заяви
 denique нарешті
 depono, posui, positum 3 відкладати; віддавати для схову
 deporto, āvi, ātum 1 відвозити; переправляти; висилати
 depositum, i n відкладання; річ, передана на зберігання

derogatio, ōnis f часткове скасування закону, обмеження закону
 derogo, āvi, ātum 1 відмінати, скасовувати
 descendo, ndi, nsum, 3 спускатися, сходити
 describo, scripsi, scriptum 3 описувати; розподіляти; призначати,
 встановлювати
 desēro, serui, sertum, 3 залишати, покидати, дезертирувати
 designo, āvi, ātum 1 визначати; призначати на посаду
 desīno, sīvi (sii), sītum, 3 переставати, закінчувати
 despēro, āvi, ātum 1 впадати у відчай, втрачати надію
 despicio, spēxi, spectum, 3 дивитися зверху вниз;
 дивитися з презирством
 destruo, strūxi, structum, 3 руйнувати; шкодити
 desum, defui, – , deesse бракувати, не вистачати; бути відсутнім
 detentio, ōnis f тримання, володіння (річчю)
 deterior, ius гірший (deterrīmus, а, um найгірший)
 detractio, ōnis f позбавлення, повне звільнення, привласнення
 detrimentum, i n збиток, втрата, програш
 deus, i m Бог
 devenio, veni, ventum 4 приходити, прибувати
 devincio, vinxī, vinctum 4 зв'язувати, з'єднувати, підкоряти
 devinco, vīci, victum 3 цілковито перемагати
 devōro, āvi, ātum 1 з'їдати, поїдати
 dico, dixi, dictum, 3 говорити
 dicogrāphus, i m секретар
 dictator, oris m диктатор
 dies, ei m, f день, термін (dies natālis (m) – день народження)
 differentia, ae f різниця
 diffēro, distūli, dillātum, diferre розносити, відкладати, розрізнятися
 difficīlis, e важкий
 difficultas, ātis f утруднення, перешкода
 Digesta, orum Дігести – збірник праць класичних римських юристів
 dilīgo, lexi, lectum, 3 високо цінувати, поважати
 dimitto, dimīsi, dimissum, 3 відпускати, розсилати
 dirīgo, rexi, rectum, 3 спрямовувати, направляти
 dirumpo, rūpi, ruptum, 3 розривати
 diruo, rui, rutum, 3 руйнувати, зносити, розганяти
 discipūlus, i m учень
 disco, didici, – , 3 учитися, вивчати
 discordia, ae f незгода
 dispicio, spexi, spectum 3 розглядати; розуміти

disputo āvi, ātum 1 сперечатись
 discrīmen, īnis n різниця; критичний момент; небезпека
 dissentio, sensi, sensum 4 суперечити, не узгоджуватися;
 розходитися у поглядах
 dissimilis, є неподібний
 dissolvo, solvi, solutum 3 розв'язувати
 dissolutus, a, um неохайний, недолугий
 distans, ntis відмітний
 disturbo, āvi, ātum, 1 руйнувати, порушувати
 diu довго
 diversus, a, um протилежний
 dives, divitis багатий
 divido, vīsi, vīsum, 3 ділити, роз'єднувати
 divisio, onis f розподіл; відмінність
 divinus, a, um божественний
 divitiae, ārum, f (Pl) багатство
 do, dedi, datum 1 (dare) давати, дарувати
 doceo, docui, doctum 2 учити, навчати; юр. викладати, доповідати
 doctus, a, um вчений
 dolor, ōris m біль
 dolus, i m обман, хитрість
 domicilium, ii n житло, місцеперебування
 domīna, ae f хазяйка, господиня
 domīnus, i m хазяїн, рабовласник
 dominium, i n володіння, власність
 domīnor, ātus sum, āgi панувати, володарювати
 domus, us m будинок, дім
 donatio, ōnis f дарування
 donec поки
 dono, āvi, ātum, 1 дарувати
 donum, i n подарунок
 dormio, īvi, ītum, 4 спати
 dos, dotis f придане
 dubito, āvi, ātum, 1 сумніватися, вагатися
 dubium, ii n сумнів
 dubius, a, um сумнівний
 duco, duxi, ductum, 3 вести
 dum поки, як довго
 duodecim дванадцять (Leges duodecim tabularum) Закони XII таблиць
 (V ст. до н.е.)

durus, a, um твердий, суворий
dux, ducis m вождь, полководець

Е

e, ex (Abl.) із, від
ecce ось, раптом
edictum, i n едикт, наказ
educō, āvi, ātum 1 виховувати
efficio, feci, fectum 3 робити, створювати; виконувати, досягати
egeo, uī, -, 2 потребувати
ego я
egregius, a, um видатний
eligo, legi, lectum 3 вибирати, обирати
eloquentia, ae f красномовство
emo, emi, emptum 3 купувати
emptio, onis f купівля
enim навіть, тому що; насправді
epistŭla, ae f лист
eques, equitis m вершник
ergo отже, таким чином
erro, āvi, ātum 1 блукати, помилятися
erubescō, erubui, —, 3 червоніти
eo, ii, itum, ire йти, ходити; їздити
eo туди
eo (Abl. sing. від is, ea, id) тим: eo magis тим більше; eo ipso тим
et i i
etiam також, навіть
exanimō, āvi, ātum 1 перевіряти
exceptio, onis f виняток
exemplar, is n зразок
exemplum, i n приклад: exempli gratia наприклад
exercitus, us m військо
exhibeo, hibui, hibitum 2 показувати; свідчити
expello, puli, pulsum 3 виганяти
expendo, pendī, pensum 3 виплачувати
exsilium, ii n заслання, вигнання
extra (з Acc.) за, поза, за межами
extraordinarius, a, um той, що виходить за межі
extremus, a, um найдалший, останній

F

faber, bri m ремісник, майстер
 fabŭla, ae f байка, легенда; фабула
 facies, ei f обличчя, зовнішність
 facilis, e легкий
 factum, i n вчинок, факт
 facio, feci, factum 3 робити, діяти, виконувати
 facultas, atis f здібність, можливість
 falsus, a, um брехливий
 familia, ae f родина
 fastus, a, um службовий (день), судовий
 fas est дозволено, можливо
 fascis, is m пучок, в'язка
 fatum, i n доля
 felix, icis щасливий
 femīna, ae f жінка
 fere майже
 fero, tuli, latum, ferre нести, носити; переносити; видавати
 ferrum, i n залізо
 festino, āvi, ātum 1 поспішати
 festus, a, um святковий
 fictio, onis f видумка, вимисел
 fides, ei f віра, довіра
 figo, fixi, fixum 3 прибивати; скріплювати; встановлювати
 filia, ae f дочка
 filius, ii m син
 finio, īvi, ītum, 4 закінчувати, замикаєти
 finis, is m кінець, межа, границя, кордон, територія
 fio, factus sum, fieri 3 виникати, бувати, ставати, траплятися
 floreo, ui, -, 2 квітнути, процвітати
 foedus, eris n союз, договір
 fons, ntis m джерело
 forma, ae f форма
 fortis, e мужній, доблесний
 fortuna, ae f щастя, доля
 forum, i, n майдан, форум
 frater, tris m брат
 frons, frontis f чоло, обличчя, зовнішність
 fructus, us m плід, прибуток
 frumentum, i n хліб, зерно

frustra даремно
fuga, ae f втеча
fugio, fugi, fugitūrus, 3 втікати, щезати
fundus, i m ґрунт, земля; ділянка
fundamentum, i n основа
fur, furis m злодій
furtum, i n крадіжка
furturus, a, um майбутній

G

Gaius, i m Гай (рим. юрист II ст.н.е.)
Gallia, ae f Галлія (історична область прибіл. на території суч. Франції, Бельгії, Швейцарії і Північної Італії)
gaudeo, gavīsus sum 2 (з Abl.) радіти, втішатися
generalis, e родовий, головний, загальний
gens, gentis f народ, плем'я, потомок
genus, genēris n під
gero, gessi, gestum 3 нести, вести, робити
gigno, genui, genitum, 3 творити, народжувати
gestor, oris, m керівник
gladius, ii m меч
gloria, ae f слава
gracilis, e стрункий
gratia (з Gen.) для, заради
gratia, ae f милість, ласка, подяка: gratias agēre дякувати
gratus, a, um милий
gravis, e важкий
grex, gregis m стадо
gustus, us m смак
gutta, ae f крапля

H

habeo, ui, itum 2 мати, володіти, тримати
habito, āvi, ātum 1 населяти, жити
haurio, hausī, haustum, 4 черпати, текти
hereditas, atis f спадщина
heres, heredis m спадкоємець
hic, haec, hoc цей, ця, це
historia, ae f історія
hodie сьогодні
homo, homīnis m людина, істота
honestus, a, um чесний; достойний; поважний

honeste чесно
honor, ōris m почесь, честь
hora, ae f година
hostis, is m, f ворог
humanitas, ātis f людяність
humanus, a, um людяний
humus, i f земля
hypothēca, ae f іпотека (форма аренди)

I

iaceo, cui, cītum, 2 лежати
iacio, ieci, iactum 3 кидати
ibi там
ianua, ae f двері
idem, eādem, idem той самий; він же
ideo тому, з тієї причини
idoneus, a, um вигідний
Idus, uum f Иди, 13-й або 15-й день місяця
ignis, is m вогонь
ignominia, ae f позбавлення доброго імені, ганьба
ille, illa, illum той, та, те
imaginarius, a, um уявний
imago, inīs f зображення, образ
immortalis, e безсмертний
imperātor, ōris m імператор, полководець, володар
imperitia, ae недосвідченість, невміння
imperium, ii n наказ, розпорядження; верховна влада; imperium
(Romanum) римська держава
impēro, āvi, ātum 1 наказувати
imprōbus, a, um нечесний
impubes, eris неповнолітній
imputatio, onis f розрахунок, юридичне попередження про відповідальність
in (з Acc.) куди? (з Abl.) де?
in matrimonium ducēre одружуватися, виходити заміж
includo, clusi, clusum 3 зачиняти, замикати
incognītus, a, um незвіданий
incōla, ae m житель
incolumis, e неушкоджений, цілий
incommodum, i n неприємність
incorporalis, e безтілесний, нематеріальний
infamia, ae f безчестя, ганьба

infans, infantis m, f дитина, немовля
 informo, āvi, ātum 1 інформувати, повідомляти
 ingens, ntis величезний
 ingenuus, a, um вільнонароджений; благородний
 iniquus, a, um нерівний, несправедливий
 iniectio, onis f *юр.* накладення руки на боржника для приводу його в суд
 inimicus, i m ворог, неприятель
 initium, ii n початок
 iniuria, ae f правопорушення, кривда
 iniustus, a, um несправедливий
 iniuste несправедливо
 innumerabilis, e незліченний
 innocentia, ae f невинність, чесність
 inopia, ae f недостаток, бідність
 inquam, inquit казати, говорити
 insignis, e незвичайний
 institutum, i n установа, інституція; звичай, принцип
 instituto, tui, tutum 3 встановлювати
 instrumentum, i n знаряддя
 insūla, ae f острів
 insum, infui, —, inesse бути в середині
 intellĕgo, lexi, lectum 3 розуміти, сприймати, мислити, пізнавати
 intendo, ndi, nsum 3 натягати, претендувати
 intentio, onis f виклад вимог позивача
 inter (з Acc.) між, серед
 interdico, dixi, dictum 3 забороняти
 interdictum, i n заборона, преторське визначення
 interdum інколи
 interest важливо, має значення
 interpres, ĕtis m, f тлумач
 interpretatio, onis f тлумачення, пояснення
 interrogatio, onis f питання
 interrĕgo, āvi, ātum 1 питати, опитувати
 intersum, fui, —, esse (з Dat.) бути між, брати участь
 instabilis, e той, хто не може бути свідком
 intestatus, a, um померлий без заповіту
 intro, āvi, ātum 1 входити
 invenio, veni, ventum 4 знаходити
 invidia, ae f заздрість
 ira, ae f гнів

irrigo, āvi, ātum 1 зрошувати, зволожувати
 ipse, ipsa, ipsum сам
 is, ea, id цей; він
 iste, a, ud цей; той
 iudicium, ii n суд
 iter, itinēris n путь, дорога; право проходу
 itērum знову, ще раз
 iubeo, iussi iustum 2 наказувати
 iudex, iudicis m суддя
 iudicium, i n суд; судовий розгляд; рішення; судження; вирок
 iudico, āvi, ātum 1 судити, виносити рішення; мати думку
 iumentum, i n (з iugumentum від iungo, 3 зв'язувати, запрягати) в'ючна тварина
 iurisdictio, onis f юрисдикція, судова компетенція, судочинство
 ius, iuris n право
 iusiurandum, i n присяга, клятва
 iussum, i n наказ, постанова, рішення: iussū з наказу
 iustitia, ae f справедливість
 iustus, a, um справедливий
 iuvenis, is m юнак

К

Kalendae, ārum f Календи, перше число місяця

L

labor, ōris m праця, труд
 labōro, āvi, ātum 1 працювати
 laboriōsus, a, um працьовитий
 lacrima, ae f сльоза
 laedo, si, sum 3 ображати
 lana, ae f вовна
 lapsus, us m падіння, помилка
 latifundium, ii n маєток, землеволодіння
 Latini, ōrum pl. латиняни – жителі Лація
 Latinus, a, um латинський
 Latium, i n Лацій – історична область між Тірренським морем, Етрурією і Кампанією з центром у Римі
 latus, a, um широкий
 laudo, āvi, ātum 1 хвалити
 legātus, i m посол, легат
 legio, onis f легіон
 legitimus, a, um законний, чинний

lego, legi, lectum 3 збирати, читати
 senatum legēre складати списки senatorів
 levo, āvi, ātum 1 підняти, об'єднувати
 lex, legis f закон
 liber, bri m книга
 liber, ěra, ěrum вільний
 liběri, orum m. (pl.) діти
 libertīnus, i m вільновідпущеник
 libertus, a, um вільновідпущений
 libra, ae f ваги, римський фунт (327,45 г); звідси назва італійської ва-
 люту *ліра*
 liběro āvi, ātum 1 звільняти
 libertas, atis f свобода, привілей, право
 libripens, endis m вагар (присутній під час формальних угод)
 licet, licuit (licitum est), ěre (verbum impersonale безособове дієслово)
 дозволено, можна
 lingua, ae f мова
 lis, litis f спір, тяжба, судовий процес
 littěra, ae f буква
 littěrae, arum f наука
 locatio, onis f відання в оренду
 locus, i m місце, місцевість
 longus, a, m довгий
 loquor, locūtus sum, loqui говорити
 luceo, luxi, —, 2 бути світлим, світити
 lucrum, i n прибуток, зиск
 ludus, i m гра
 ludi, orum m громадські ігри
 luna, ae f місяць
 lupus, i m вовк
 lux, lucis f світло

М

magister, tri m вчитель
 magistra, ae f вчителька
 magistratus, us m державна посада, магістрат
 magnificus, a, um розкішний, славний
 magnopěre дуже, переконливо
 magnus, a, um великий
 maleficium, i n злочин, злодіяння
 malum, i n зло, нещастя, біда

malus, a, um поганий, злий
 mancipatio, onis f манципація (юр. передача у власність)
 mancipium, ii n манципій, раб
 mandatum, i n доручення
 maneo, mansi, mansum 2 залишатися
 manifestus, a, um очевидний, явний
 manumissio, ōnis f акт відпускання на волю
 manumitto, mīsi, mīsum 3 звільняти з рабства, відпускати на волю
 manus, us f рука; влада
 mater, tris f мати
 mare, is n море
 matrimonium, ii n подружжя, шлюб
 maxīme найбільше
 medicamentum, i n ліки
 medicus, i m лікар
 medius, a, um середній
 memoria, ae f пам'ять
 membrum, i n член, учасник
 mens, mentis f думка, розум
 mensis, is m місяць
 mercatorius, a, um торговий
 merces, ēdis f оплата, нагорода
 meridies, ei f полудень
 metus, us m страх, погроза
 meus, a, um мій
 miles, itis m воїн
 mille тисяча
 minister, tri m слуга
 miser, misēra, misērum нещасний, бідний
 misericordia, ae f милосердя
 mitto, misi, missum 3 посилати, кидати; вводити у володіння
 missio, onis f відправлення; введення у володіння
 mobilis, e рухливий
 modestia, ae f скромність, поміркованість
 modus, i m спосіб, міра
 momentum, i n момент, значення
 mons, ntis m гора
 monstro, āvi, ātum 1 показувати
 mora, ae f зволікання
 mors, rtis f смерть

mortalis, е смертний
mos, moris m звичай
moveo, movi, motum, 2 рухати, зворушувати
mulier, ēris f заміжня жінка
multus, a, um численний; багато
mundus, i m всесвіт
municipium, i n муніципій – вільне місто
munio, īvi, ītum, 4 укріпляти
munus, ēris n обов'язок; послуга, милість, дарунок
muto, āvi, ātum 1 змінювати
mutuum, ui n позика

N

narro, āvi, ātum, 1 розповідати
nascor, natus sum, nasci 3 народжуватися, виникати
natura, ae f природа
naturalis, е природний
nauta, ae m моряк
navis, is f корабель
natio, onis f народ, плем'я, рід
nec = neque і не
nefastus, a, um неслужбовий (день)
nefas беззаконня
nemo ніхто
nego, āvi, ātum 1 заперечувати, відмовляти
negotium, i n справа, заняття
nepos, otis m онук, нащадок
nepotis, is f онука
neuter, tra, trum жоден, ніякий
nec, necis f убивство, смерть
nihil ніщо
niger, gra, grum чорний
nisi якщо не
nobilis, е знатний, відомий
nocere, ui, citum 2 шкодити
nocens, entis шкідливий
nolle, nolui, - nolle не бажати
non не
Nonae, ārum f Нони, 5-й або 7-й день місяця
nonnullus, a, um деякий
nos ми

nosco, novi, notum 3 пізнавати
 noster, tra, trum наш
 noto, āvi, ātum 1 помічати
 notus, a, um відомий; видатний
 novus, a, um новий, незвичний, безпрецедентний
 noxa, ae f шкода, збиток, провина, кара
 nox, noctis f ніч
 nubes, is f хмара
 nullus, a, um ніякий, жоден
 Numerius Negidius Нумерій Негідій (умовна назва відповідача)
 numero, āvi, ātum 1 рахувати
 numerus, i m число, розмір
 nummus, i m (sestertius) дрібна римська монета
 nunc тепер, зараз
 nuntio, āvi, ātum 1 повідомляти, сповіщати
 nuptiae, arum f шлюб

О

obligatio, onis f зобов'язання, доручення; цінний папір
 obligatus, a, um зобов'язаний, вдячний
 obligo, āvi, ātum 1 зобов'язувати
 obsum, obfui (offui), esse (з Dat.) протидіяти, шкодити
 obtineo, tinui, tentum 2 володіти, населяти, займати місце
 occido, cidi, cisum 3 убивати
 odiosus, a, um ненависний
 officium, i n обов'язок
 olim колись, раніше
 omnis, e весь
 onus, ōris n тягар, вантаж
 opĕra, ae f праця, зусилля
 ops, opis f сила, міць, влада
 opes, opum (pl) майно, багатство
 opinio, onis f думка
 oportet слід, треба
 oppidum, i n місто
 opto āvi, ātum 1 бажати, прагнути
 opulentus, a, um заможний, багатий
 oratio, onis f промова
 orator, oris m оратор
 orior, ortus sum 4 виникати, починатися
 os, oris n рот, уста

os, ossis n кістка, скелет
ordinarius, a, um правильний, звичайний
ordo, ĩnis f порядок, стан
origo, ĩnis f початок, походження

Р

pactum, i n договір
panis, is m хліб
par, paris рівний
parens, entis m батьки
pareo, uĩ, ĩtum 2 підкорятися, слухатися
paries, ětis m стіна
paro, āvi, ātum 1 готувати, виготовляти, укладати
pars, partis f частина, сторона
parsimonia, ae f ощадливість
parvus, a, um малий
pater, tris m батько
paternus, a, um батьківський
patria, ae f батьківщина
patronus, i m покровитель
patrimonium, ii n спадщина
pauper, ěris бідний
paulum мало
pax, pacis f мир, спокій
peccatum, i n провина, поступок
pecco, āvi, ātum 1 грішити
pectus, ōris n груди, серце
pecunia, ae f гроші
pecuniarius, a, um грошовий
peculium, i n пекулій (рухоме та нерухоме майно)
pedes, itis m піхотинець
pello, pepŭli, pulsum 3 бити, вражати, потрясати
pendo, rependi, pensum 3 вішати, зважувати, відважувати
per (з Acc.) через
percutio, cussi, cussum, 3 пробивати, бити, стукати, вдаряти
peregrinus, a, um перегрін, іноземний, чужий
periculosus, a, um небезпечний, ризикований
pericŭlum, i n небезпека
perĩtus, a, um досвідчений
permitto, misi, missum 3 дозволяти
permutatio, onis f обмін, договір міні

persona, ae f особа
 pertineo, tinui, - 2 простягатися, досягати, стосуватися, належати
 pes, pedis m нога
 peto, īvi, itum 3 намагатися, просити, відправлятися, направлятися
 petitorium, i n позовна заява
 petitor, oris m позивач
 pignus, oris n застава, запорука, гарантія
 plebs, plebis f плебс, простий народ
 plerumque переважно, здебільшого
 poena, ae f кара, покарання
 poëta, ae m поет
 pondus, ěris n вага, вантаж
 pontifex, ěcis m понтифік, жрець
 populus, i m народ; громадянське суспільство
 porto āvi, ātum 1 нести
 porta, ae f ворота
 possessio, onis f володіння, власність
 possideo, sēdi, sessum 2 володіти, мати, займати
 possum, potui, posse могли
 post (з Acc.) після
 posterior, ius пізніший
 postquam після того, як; відтоді, як
 potens, entis могутній
 potentia, ae f могутність, сила
 potestas, atis f влада, могутність, можливість
 praeceptum, i n настанова
 praedium, ii n маєток
 praemium, ii n нагорода
 praescriptio, onis f законопроект
 praesens, entis присутній
 praesentia, ae f присутність
 praesum, fui, esse (з Dat.) очолювати, бути попереду
 praeterea крім цього
 praeses, ědis m намісник
 praesidium, ii n захист, охорона
 praesto, stīti, stitum 1 виявляти, перевищувати, надавати
 praesumptio, onis f передбачення
 praetor, oris m претор
 pretium, ii n ціна
 princeps, ěpis вождь, голова, правитель, імператор; *середньов.* князь

principalis, е головний
 principatus, us, m першість, головна рада
 privatus, a, um приватний
 prior, ius перший (з двох); попередній; найближчий
 privilegium, i n перевага; виняткове право
 pro (з Abl.) за
 probatio, onis f схвалення, доказ
 probitas, atis f чесність, порядність
 probō, āvi, ātum 1 схвалювати, доводити
 procedo, cessi, cessum 3 іти вперед
 procurator, oris m керівник, прокуратор, опікун
 prodigus, a, um марнотратний
 profestus, a, um робочий (день)
 prohibeo, ui, itum 2 забороняти
 progressus, us m просування, успіх, прогрес
 promitto, misi, missum 3 обіцяти
 propinquus, a, um близький
 pronepos, otis m правнук
 proprius, a, um власний
 proprietas, atis f власність
 propter (з Acc.) з уваги на
 propraetor, otis m пропретор, намісник провінції
 proscriptio, onis f проскрипція (списки осіб, які оголошені поза законом)
 prosum, profui, prodesse допомагати, бути корисним
 proverbium, ii n прислів'я
 provincia, ae f провінція
 proximus, a, um найближчий
 prudens, ntis мудрий, розсудливий, досвідчений у праві: iurisprudens
 юрист, знавець права
 prudentia, ae f розсудливість, мудрість, досвід
 pubes, ēris дорослий
 publicus, a, um публічний, народний, суспільний, державний: res
 publica державна справа
 pudor, ōris m сором, цнота
 puella, ae f дівчинка, донька
 puer, eri m хлопець, учень, син
 puēri, ōrum m, f pl. діти
 pugna, ae f битва, бій
 punio, īvi, itum 4 карати, штрафувати

pulcher, chra, chrum гарний, вродливий, благородний
rupilla, ae f неповнолітня; дівчинка-сирота
rupillus, i m неповнолітній; підопічний; хлопчик-сирота
puto, āvi, ātum , l думати, вважати; приймати

Q

quadrupes, pēdis m, f чотиринога тварина
quaero, sīvi, sītum 3 шукати, питати
quaestio, onis f слідство, розслідування
quaestor, oris m квестор (фінансовий магістрат)
qualis, e який
quam ніж, як
quamdiu як довго, у той час, як; доки
quando коли
quantum скільки
querimonia, ae f скарга
querella, ae f судова скарга, позов
qui, quae, quod який
quia оскільки
quicumque, quaecumque, quodcumque усякий; той, який би не
quid що, чому, до чого, далі, хіба
quidam, quaedam, quoddam хтось, щось, якийсь
quidem хоча, власне
Quiris, itis m квірит, повноправний римський громадянин
quis хто
quod тому що, що
quodcumque куди
quotannis щорічно

R

radix, icis f корінь
rarus, a, um рідкісний
ratio, onis f розум, рахунок
receptio, onis f прийняття, використання
recupero, āvi, ātum 1 знову одержувати, відновлювати; звільняти з по-
лону
reddo, dīdi, dītum 3 віддавати назад, повертати
refigo, fixi, fixum 3 знімати; скасовувати (leges)
regno, āvi, ātum 1 царювати
regnum, i n царство
rego, rexi, rectum 3 керувати
regio, onis f область, країна

regūla, ae f правило, критерій, норма
 remaneo, nsi, nsum 2 залишатися
 remedium, i n ліки; спосіб
 remitto, missi, missum 3 повертати, відсилати, відкидати; звільняти
 reperio, repperi, repertum 4 знаходити
 repetitio, onis f повторення
 res, rei f справа, річ
 rescribo, scripsi, scriptum 3 відписувати
 rescriptum, i n рескрипт
 respicio, spexi, spectrum 3 дивитися назад, озиратися
 respondeo, ndi, nsum, 2 відповідати
 responsum, i, n відповідь, думка, судження
 respublica, ae f держава, держ. справа
 restitutio, onis f відновлення
 retineo, tinui, tentum, 2 затримувати, тримати
 retro назад, ззаду
 reus, i m обвинувачуваний, відповідач
 revertor, reversus sum, reverti повертатися назад
 revoco, āvi, ātum 1 відкликати назад, відмовляти, відхиляти
 rex, regis m цар, володар, король
 rideo, risi, risum 2 посміхатися, сміятися; глузувати, висміювати
 risus, us m сміх
 rogatio, onis f питання, текст закону (головна частина)
 rogo, āvi, ātum 1 запитувати; просити; пропонувати
 Roma, ae f Рим
 Romanus, i римлянин
 rursus навпаки, назад, у свою чергу
 rusticus, a, um сільський

S

sacer, cra, crum священний
 sacrificium, ii n жертвоприношення
 sacramentum, i n присяга, клятва
 saepe часто
 salus, utis f благополуччя
 santio, onis f непорушний закон
 sapientia, ae f мудрість
 sapiens, ntis мудрий
 saevio, saevii, saevitum 4 лютувати, бути жорстоким
 scelus, ēris n лиходійство
 schola, ae f школа

scientia, ae f знання
 scio, īvi, itum 4 знати
 scribo, psi, ptum 3 писати
 scriptura, ae f документ, договір
 secundus, a, um другий, слідуючий
 senatus, us m сенат
 senatus consultum, i n сенатська постанова
 senex, senis m старий
 sensus, us m почуття, смисл
 sententia, ae f думка, вислів, судовий вирок
 sentio, sensi, sensum 4 думати, відчувати, вважати
 sequor, secutus sum, sequi 3 (з Acc.) слідувати; переслідувати: ut
 sequitur з цього випливає
 series, ei f ряд
 servio, īvi, itum 4 служити
 servitus, utis f підкорення, рабство, сервітут (право користування чужою
 річчю)
 servus, i m раб, слуга
 sevērus, a, um суворий; міцний
 signo, āvi, ātum 1 засвідчувати
 significo, āvi, ātum, 1 означати
 signum, i n знак, військ. прапор
 similis, e подібний
 simul разом, у той же час
 sine (з Abl.) без
 singūli, ae, a окремі, поодинокі
 societas, atis f товариство
 solus, a, um тільки один, сам
 sol, solis m сонце
 soleo, solitus sum, 2 мати звичку; часто бувати; робити
 specto āvi, ātum 1 дивитись, звертатись
 spero āvi, ātum 1 надіятися, сподіватися
 specialis, e особливий, приватний
 species, ei f вид, рід, зовнішність
 spes, ei f надія
 spiro āvi, ātum 1 дихати
 spondeo, spondi, sponsum, 2 ручатися, гарантувати, присягатися
 statua, ae f статуя
 status, us m стан
 statuo, ui, utum, 2 постановляти

stella, ae f зірка
 stipulatio, onis f стипуляція
 studeo, uī, —, 2 (з Dat.) займатися, старатися, намагатися, вивчати
 studium, ii n старання, прагнення, заняття
 sub куди (з Acc.), де (з Abl.)
 subiectus, a, um підлеглий, підвласний
 successio, onis f наслідування, одержання в спадщину
 suffragium, ii n голосування
 sum, fui, —, esse бути
 summus, a, um верхній, вищий, головний
 sumo, sumpsi, sumptum, 3 брати, приймати, обирати
 super (з Acc.) над, зверху
 superior, ius вищий
 supĕro āvi, ātum 1 перевищувати, перемагати
 supersum, superfui, —, superesse бути зайвим
 superus, a, um верхній
 supra (з Acc.) над, понад, вище, раніше
 supremus, a, um найвищий
 suppono, posui, positum 3 підкладати; підробляти, замінювати
 suspicio, ōnis f підозра

Т

tabŭla, ae f дошка, таблиця
 taceo, tacui, tacitum 2 мовчати; замовчувати
 tacitus, a, um мовчазний
 talio, ōnis f таліон, відплата рівна злочину
 tamen однак
 tango, tetigi, tactum, 3 торкатися
 tantum так, настільки, лише
 tantus, a, um такий (за кількістю), такий (за розміром)
 telum, i n зброя, спис; стріла, дротик
 tempus, ōris n час
 teneo, tenui, tentum, 2 тримати, володіти, зобов'язувати
 terra, ae f земля, країна
 terror, ōris n страх, переляк
 testamentum, i n заповіт
 testimonium, ii n свідчення, підтвердження
 testis, is m свідок
 testor, ātus sum, āri свідчити
 theatrum, i n театр
 thesaurus, i m скарбниця

timeo, timui, - 2 боятися, лякатися
toga, ae f тога, верхній одяг римського громадянина
tolero avi, atum 1 зносити, терпіти
totus, a, um цілий, весь
traditio, onis f передача
trado, didi, ditum 3 передавати
traho, traxi, tractum 3 тягнути; одержувати, приймати
trans (з Acc.) через, по той бік
transcribo, scripsi, scriptum 3 переписувати, передавати
tribunal, alis n трибунал – підвищення для засідання магістратів
tribunus, i m трибун (голова триби)
tribuo, bui, butum 3 виділяти, наділяти, віддавати, дарувати
tribus, us f триба
tributum, i n податок, данина
tu ти
tunc тоді
turpis, e огидний, безчесний
tutela, ae f опіка
tutor, oris m захисник, покровитель

U

ubi де
ullus, a, um який-небудь
ultimus, a, um найдальший, останній
universitas, atis f цілісність, сукупність; університет
universus, a, um загальний, весь
unquam коли-небудь, будь-коли; non unquam ніколи
unus, a, um один
unusquisque, unaquaeque, unumquodque кожний, всякий
urbanus, a, um міський
urbs, urbis f місто
ursus, us m ведмідь
usque аж до
usucapio, onis f отримання, придбання за давністю
usurpo, avi, atum 1 вживати; привласнювати (всупереч праву)
usus, us m користування, вживання, досвід; узус (право користування
чужою річчю)
ususfructus, us m узуфрукт – особистий сервітут
ut як; ut (uti) щоб, що
utcumque як би не, як би там не
uter, tra, trum котрий з двох

uterque, utraque, utrumque кожний із двох, і той і другий; обидва
utilis, e корисний
utinam о, якби
utor, usus sum, uti 3 використовувати, користуватися, вживати
utrimque з обох боків
utrum чи
uxor, ōris f жінка, дружина

V

vacans, ntis порожній; непотрібний, зайвий
vaccus, a, um порожній, пустий, незаселений
vaco, āvi, ātum 1 бути вільним, незайнятим, відпочивати
vado, - , - , 3 іти, простувати, вирушати
valde сильно, дуже
valedico, xi, - , 3 прощатися
valeo, valui, validum 2 бути здоровим, мати значення, силу
validus, a, um сильний, потужний
varius, a, um різноманітний
vas, vasis n (pl. vasa, ōrum) посудина
vasto, āvi, ātum 1 спустошувати
vectīgal, ālis n податок, данина; прибуток
vehēmens, ntis рішучий, різкий
vehicŭlum, i n повозка, віз, колісниця
veho, vexi, vectum 3 возити; носити
vel або
veluti (velut) немов би; velut si як ніби
venditio, ōnis f продаж
venditor, ōris m продавець; зрадник
venia, ae f милість, благодіяння, дозвіл; veniam dare пробачати
venio, veni, ventum 4 приходити, прибувати
verbum, i n слово, дієслово
veritas, atis f правда, істина
verto, verti, versum 3 повертати, обертати; vertĕre terga тікати
vestis, is f одяг
veto, āvi, ātum 1 забороняти, заперечувати, не допускати
vetus, ěris старий, давній
via, ae f дорога, шлях; право проїзду повозок через чужу ділянку
vicīnus, i m сусід
victoria, ae f перемога
video, vidi, visum 2 бачити
vigilia, ae f варта

villa, ae f вілла, заміський або сільський будинок
 vinco, vici, victum 3 перемагати; доводити свою правоту (у суді)
 vinculum, i n кайдани, пута; в'язниця
 vindicatio, onis f віндикація (речовий позов)
 vindico, avi, atum 1 вимагати за судом; присвоювати; карати
 vinum, i n вино
 vir, viri m чоловік, дорослий, громадянин
 virgilis, e зрілий, мужній, чоловічий
 virgo, inis f дівчина
 virtus, utis f звияга, доброчесність
 vis f (vim, vi) сила, могутність, насильство
 vita, ae f життя
 vitium, i n недолік, псування
 vitupero, avi, atum 1 шкодити; лаяти
 vivo, vixi, victum 3 жити, мешкати
 vivus, a, um живий
 vocabulum, i n найменування, назва, слово
 voco, avi, atum 1 кликати, називати; закликати до суду
 volo, volui, -, velle хотіти
 voluntas, atis f бажання, воля, рішення
 vos ви
 vulgus, i n натовп, юрба

PERSONALIA

ВИДАТНІ РИМСЬКІ ЮРИСТИ

Гай – можливо, як вважають деякі вчені, Гай Кассій Лонгин, видатний давньоримський юрист, сабініанець, родом з Малої Азії, сучасник імператорів Адріана та Антоніна Пія. Відомостей про біографію Гая не збереглося. Є автором **Institutiones** – популярного підручника з римського права, за яким вивчали право багато поколінь римських юристів. *Інституції* Гая в епоху пізньої античності були зразком навчальної юридичної літератури, на їх основі склалися **Institutiones Iustiniani**. Цікавою є судьба головного твору Гая. В епоху Середньовіччя **Institutiones** були загублені. І лише на початку XIX в. німецький історик Бертольд Георг Нібур відкрив їх на палімпсесті (рукопис, написаний поверх зскобленого старого тексту на пергаменті) з листами св. Ієроніма у бібліотеці Веронського собору. Манускрипт був опрацьований відомим німецьким цивілістом Фрідріхом Карлом фон Савіньї і багато разів перевидавався.

Капітон, Гай Атей – відомий юрист. Народився у другій половині I ст. до н.е. Зробив блискучу політичну кар'єру за часів Августа: був консулом, понтифіком. Помер Капітон у 22 р. н.е. Капітон – засновник одної з двох найавторитетніших юридичних шкіл. Був відкритим супротивником Марка Антістія Лабейона. Капітон дотримувався зовні консервативних, традиційних поглядів. Разом із тим саме він сприяв проведенню багатьох правових реформ Августа, які змінили публічне право і внесли чимало коректив у приватне, а саме сімейне і спадкове право. Його прибічники за ім'ям його учня Сабіна стали називатися сабініанцями. Авторитет Капітона-юриста був надзвичайно високим. Більшість його творів присвячено праву понтифіків. Відомі також його праці **De officio senatorio, Epistulae** etc.

Лабейон, Марк Антістій – один із найвидатніших римських юристів. Народився близько 45 р. до н.е., помер десь між 10 і 22 р. н.е. У класичному праві були дві найавторитетніші юридичні школи. Першу школу заснував на початку I в. н.е. Марк Антістій Лабейон. У свій час він відмовився від запропонованої йому Августом

політичної кар'єри, віддавав перевагу, перебуваючи в опозиції, заняттям чистою наукою, а також консультував, викладав право, писав книги. Цей юрист відомий своїм реформаторським підходом до права. Прихильники його навчання за ім'ям його учня Прокула стали називатися прокуліанцями. Марк Антістій Лабеон є автором близько 400 книг, які дійшли до нас у вигляді цитат і фрагментів. Його думки і погляди поважали навіть супротивники.

Марцелл, Луцій Ульпій – видатний римський юрист, який жив у II ст. н.е. Був радником Антоніна Пія і Марка Аврелія. Славився своїм аналітичним розумом серед сучасників і послідовників. Серед найвідоміших праць Марцелла – *Дігести* у 31 книзі, які були надзвичайно популярними: Квінт Цервдій Сцевола написав коментарій, на них посилалися Павел, Ульпіан, Модестин, Марціан.

Марціан, Елій – римський юрист, який жив у першій половині III ст. н.е. Головною працею Марціана вважаються **Institutiones**, в яких викладається і коментується система права. Також Марціану належать твори **De iudiciis publicis, Regulae, Notae ad Papinianum** etc.

Модестін, Геренній – учень Ульпіана, грек за походженням, належав до числа авторитетних юристів. Займав посаду префекта нічної варти. За значимістю ця посада була другою після префекта преторія. Його діяльність припадає на період з 226 по 244 р. н.е. У 239 році за часів правління імператора Марка Антонія Гордіана III Модестін отримує право давати висновки з юридичних питань, тобто **ius respondendi**. Твори Модестіна – це практичні посібники для судій і для тих, хто вивчає право. З його праць варто згадати 19 книг **Responsa**, 12 книг **Pandecta, Regulae** в 10 книгах, **De praescriptionibus, De excusationibus**. Модестін першим з юристів писав деякі трактати грецькою мовою.

Павел, Юлій – видатний римський юрист (кінець II – перша половина III ст. н.е.). Спочатку був адвокатом, потім асесором, префект преторія при імператорі Олександрі Севері. Префект преторія формально – це начальник імператорської варти, який відповідав за особисту безпеку принцепса, а фактично мав багато повноважень і

великий політичний і адміністративний вплив. До речі посаду префекта преторія Павел отримує разом зі своїм колегою Ульпіаном. Павел був учнем Квінта Цервідія Сцеволи. Написав більше 300 книг. Головний твір Павла – **Ad edictum**. Це одночасно коментарій і загальний виклад норм преторського права. Уривки із творів Павла складають шосту частину *Дігест* Юстиніана. Частково збереглися так звані **Sententiae ad filium** *Сентенції до сина* – надзвичайно популярні, в яких Павел викладає загальну систему права і його окремі положення.

Папініан, Емілій – один з найавторитетніших учених-юристів, народився 146 р. у Сирії. За часів правління Септимія Севера був префектом преторія, мав величезний вплив і авторитет серед юристів. Страчений імператором Каракаллою в 212 р. н.е. за те, що у відповідь на вимогу скласти виправдальну промову для імператора у зв'язку з убивством ним свого брата Гети, відповів: **Non tantum facile parricidium excusāri posse, quam fieri.** – *Набагато важче виправдати вбивство, ніж його вчинити*. Головні праці Папініана – це **Quaestiones** у 19 книгах, **Definitiones**, **De adulteris**, **Responsa**. Останній твір був настільки досконалим за формою, казуїстичним матеріалом, що за ним навчалися упродовж року на III курсі у школах права. Третьокурсників навіть називали папініанцями.

Помпоній, Секст – автор знаменитого нарису історії римського права, кількість його творів величезна. Помпоній жив у II в. н.е. при імператорах Адріані й Антоніні Пії. Найбільш важливі його твори: а) *Коментарі до едикту* в 150 книгах; б) *Коментарі до Сабіна* в 35 книгах; в) **Enchyridium** – підручник в одній книзі, що включала знаменитий нарис історії права. Помпоній одним із перших під час аналізу теоретичних проблем права почав посилаватися на історичні прецеденти і надав історичним відомостям силу казуїстичного доводу.

Приск, Луцій Нерацій – впливовий державний діяч і талановитий юрист другої половини I ст. н.е. Займав посаду префекта державної скарбниці. Нерацій був радником імператорів Траяна і Адріана, очолював разом із Цельсом юридичну школу прокуліанців. Він мав **ius respondendi**, його поважали і сучасники і наступні по-

коління юристів. Серед найвідоміших творів – **Responsa, Epistulae, De nuptiis** etc.

Сабін, Массурій – учень Капітона, що зробив кар'єру за правління імператора Тиберія і написав більшість своїх творів за часів Нерона. Він був родом з небагатої плебейської родини й заробляв на життя своєю юридичною практикою. Сабін – перший серед представників вершницького стану кому було дано почесне право **ius respondendi**. Цим він завдячував імператору Тіберію. Сабін був бідний, тому йому допомагали його численні учні. Найбільш відомою його працею є невелика (у трьох книгах) праця **Ius civile** *Цивільне право*. Цей твір служив підручником і коментувався юристами до III ст. Разом зі своїм учнем Кассієм Лонгіном утворив школу правової науки, яка отримала назву сабініанської.

Сцевола, Квінт Муцій – видатний політичний діяч і юрист республіканського Риму. Народився близько 140 р., помер у 82 р. до н.е. Був представником відомої династії римських юристів. Квінт Муцій займав посади консула 95 р. до н.е. і великого понтифіка з 84 р. до н.е. Він був блискучим оратором, мав глибокі знання і бездоганну репутацію. Сцевола брав участь у розробленні законів, першим виклав право не хронологічно, а систематично. У своїй праці **De iure civili** у 18 книгах виклав основні відомості з цивільного права за принципом розподілу понять.

Ульпіан, Доміцій – родом з Тиру у Фінікії. Народився у другій половині II ст. н. е. Був асесором при Папініані, а в подальшому і сам зайняв цю посаду. Ульпіан був прибічником суворої дисципліни і намагався дати лад преторіанській гвардії, яка повинна була охороняти життя і безпеку імператора. Фактично ж преторіанці були знаряддям палацових переворотів. Їм не подобався Ульпіан з його твердими переконаннями і особистою відданістю імператору Олександру Северу. Тому в 228 р. Ульпіан був убитий розлютованими солдатами-преторіанцями при спробі встановлення військової дисципліни на очах в імператора. Ульпіан є автором твору **Ad edictum**, який складається з 83 книг коментарів преторського права, а також **Ad Sabinum** в 51 книзі. Ульпіан також є автором творів **De appellationibus, De fideicommissis**, а також коментарів до окремих

законів. Збереглися також 29 титулів його підручника для тих, хто вивчає право, **Liber singularis regulārum**. Ім'я Ульпіана – серед найславетніших юристів Стародавнього Риму. Його дефініції і сентенції стали науковими постулатами для юристів багатьох поколінь.

Флорентин – римський юрист, який жив у другій половині II ст. н.е. Викладав право, написав велику працю **Institutiones**. Фрагменти з його творів збереглися в *Дігестах* Юстиніана.

Цельс, Публій Ювенцій – відомий римський юрист II ст. н.е. Був радником імператора Адріана, у різні роки займав ряд державних посад: був претором, консулом 129 р., намісником провінцій, членом імператорської ради. Разом із Нерацієм Пріском був головою школи прокуліанців, які багато в чому не погоджувались із сабініанцями. Цельс взяв участь у змові проти імператора Доміціана в 95 р. н.е. Автор *Дігест* у 39 книгах, які об'єднали в собі уривки з більш ранніх його творів, присвячених питанням приватного права. Один із найдотепніших серед римських юристів. Йому належить відома відповідь на дурне питання одного урядовця: *Або я нічого не розумію у твоєму питанні, або саме питання дурне.*

Юліан, Сальвій – видатний римський юрист і державний діяч. Народився близько 100 р. у Північній Африці (м. Гадрумент – сучасний Туніс). За часів правління Адріана займав ряд державних посад, був членом імператорської ради. Автор *Дігест* у 90 книгах і **Quaestiones**. Помер близько 169 р. н.е. Юліану належить честь видання **Edictum praetorium** *Постійного едикту*, в якому систематизувались й уніфікувались положення преторського права попередніх епох.

ЛІТЕРАТУРА

Ахтерова О.А., Иваненко Т.В. Латинский язык и основы юридической терминологии. – М.: Юрид. лит., 1998. – 303 с.

Бартошек, М. Римское право: Понятия, термины, определения / Спец. науч. ред., авт. предисл. и комментарии З. М. Черниловский. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.

Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 2000. – 845 с.

Дерюгин А.А., Лукьянова Л.М. Латинский язык. – М.: Высшая школа, 1986. – 295 с.

Дюрант В. Цезарь и Христос. – М.: Крон – Пресс, 1995. – 736 с.

Латино-русский словарь / Под ред. Фомицкого Д.И. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 703 с.

Маслюк В. П., Сенів М.Г. Латинська мова. – Харків: Основа, 1992. – 303 с.

Мельничук А.А., Меликян А.А. Латинский язык для юристов. – М.: Юнити, 2004. – 240 с.

Нисенбаум М.Е. Латинский язык. *Via Latina ad ius*. – М.: Проспект, 2000. – 595 с.

Оленич Р.М. Латинська мова. – Львів: Світ, 1993. – 334 с.

Розенталь И.С., Соколов В.С. Учебник латинского языка. – М.: Норма, 2000. – 306 с.

Скорина Л.П., Чуракова Л.П. Латинська мова для юристів. – К.: Атіка, 2000. – 415 с.

Темнов Е.И. Латинские юридические изречения. – М., 2003. – 241 с.

Хоміцька З.М. Латинська мова. – Харків: Право, 2004.

Хоміцька З.М. Словник латинських юридичних висловів. – Харків: Право, 2005. – 272 с.